

ÇUKUROVA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2458-7559

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.18560/cukurova.17>

CİLT 1, SAYI 1, KIŞ 2015

s. 16-36

HUNLAR ANADOLU'DA: BİR SEFERİN DÖRT EDEBİYATTAKİ İZLERİ¹

Abdullah ÜSTÜN²

Özet

Dördüncü yüzyılın sonlarına doğru Karadeniz'in kuzeyinde görünmeye başlayan ve batıya doğru ilerleyen Hunlar, bu seyre aykırı bir harekât icra ettiler. Genellikle, Hazar'ın batısından başlayarak Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'nın içlerine uzanan hatta etkin olan Hunlar, bu yüzyıl kapanmadan başka bir güzergâhta görüldüler. Yunan-Latin anlatılarındaki, Hun 'grand strategy'siyle uyuşmayan, bu sefer(ler)de Hunlar, kuzeyden Kafkasların güneyine sarkarak buradan Roma İmparatorluğu'nun doğudaki topraklarına; günümüzdeki karşılıklarıyla, Doğu, Güneydoğu ve Orta Anadolu'ya ve hatta Doğu Akdeniz'e yani Çukurova'ya kadar uzandılar. Bu harekât dikkat çekici bir şekilde aralarında; Yunan, Latin ve Süryani edebiyatının olduğu birden çok kadim yazı dilinde yankılandı. İşte bu çalışmada; aydınlatılması, izlenilmesi ve tarihselleştirilmesi bağlamında tartışmalara konu olmuş bu Hun seferi ele alınacaktır. Böylelikle yüzyıllar sonra Hazar'ın güneyinden gelecek bir başka Türk kavmi, Selçuklular, tarafından yurtlaştırılacak Anadolu'da, Türklerin erken izleri de aranmış olacaktır. Doğrusu Hun seferinin, bölgenin Türkleşmesi bağlamında kalıcı etkileri yoktur, diğer taraftan başlangıç noktasının Kafkasların kuzeyi olmasıyla da kalıcı olanla, Selçuklularınkiyle ayrılmaktadır. Lakin Çukurova'yı da içine alacak şekilde Anadolu'da Türk varlığının, diğer bir ifadeyle Türk kavimlerinin seferlerinin hedefi olarak bu coğrafyanın aslında oldukça eskilere uzanan bir maziye sahip olduğunu, Hunlar sayesinde iddia etmek mümkündür. Bu çerçevede çalışmayla, hem en genel anlamıyla Kafkasya'nın güneyine yönelen Hun harekâtının aydınlatılmasına katkı sunmak hem de Anadolu'nun doğudaki bölümünde Türk tarihi bünyesindeki kronolojik derinliğine ve tarihsel devamlılığına dikkat çekmek hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Çukurova, Hunlar, Romalılar, Kadim Edebiyatlar

IN PURSUIT OF A CAMPAIGN IN LITERATURE: THE HUNS IN ASIA MINOR

Abstract

Throughout the late fourth century, the Huns began to appear in the north of the Black Sea. While they moved to the west, they followed an unusual route contrary to their typical campaigns that was described by the Roman sources. Usually the Huns followed a route from the west part of the Caspian

¹TUBİTAK tarafından Doktora Sonrası Yurt Dışı Araştırma bursuyla desteklediğim esnada hazırlanan bu çalışma 17-19 Nisan 2015 tarihlerinde Adana'da gerçekleştirilen 1. Uluslararası Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu'nda sunulan 'Çukurova'dan Hunlar da Geçti' başlıklı sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

² Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, e-posta: abdustun@gmail.com

Sea, then along north of the Black Sea into Europe. Before the end of the fourth century, however, they began to take another route. In contrary to the 'Hunnic grand strategy' they crossed the south of the Caucasus, and reached into the eastern provinces of the Roman Empire, Armenia, Cappadocia, Mesopotamia and even Cilicia. This particular expedition was conspicuously recorded in many ancient texts including Latin, Greek and Syrian. In this paper, I will focus on this Hunnic campaign, which has been the subject of a controversy among the modern historians. The paper will examine early Turkic tracks in Cilicia and other parts of Anatolia, which was captured by another Turkic tribe about six centuries later. Any permanent effect of the Hunnic campaign was not confirmed. Its beginning point, north of the Caucasus, differed from the Seljuks', which was Turkified there. But, owing to the Hunnic expedition, it is possible to assert that Turkic existence in east part of modern Turkey, as a target of the campaign of Turkic tribes, has an ancient background. This paper will both illuminate the contradictory campaign for which the Huns turned south of Caucasian Mountains and indicate the place of Anatolia and Cilicia in Turkic history.

Keywords: Anatolia, Cilicia, Huns, Romans, Ancient Literature

SEFERİN BAŞLAMASI VE BU ESNADA ROMA DÜNYASI

Hunlar dördüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren Roma edebiyatında temeyyüz etmeye başladılar. Roma topraklarında görünmeleri ise daha sonra olacaktır. Erken dönem Hun tarihi bağlamında, eş zamanlı olarak hem Roma topraklarına hem de Roma edebiyatına nüfuz etmelerine en manidar örnek, bu yazıda ele alınacak seferdir. Roma edebiyatına bu eş zamanlı yansımayı borçlu olduklarımızın arasında, bir Hristiyan aziz ve Latince mektup türünün dört önemli isminden biri³ olan Hieronymus (Jerome) de yer almaktadır. Hieronymus mektuplarının ikisinde, Hun akınından bahseder. Böylelikle sefer hakkındaki en önemli verilerden biri de sağlanmış olur. Hieronymus bu olayı, aşağıda iktibas edildiği üzere Roma dünyasının başından geçen 'felaketleri' sıralarken silsilenin yeni ve en vahim halkası olarak ele alır.

*'Yirmi yıldan fazladır İstanbul ile Alpler arasında her gün Romalıların kanı dökülmektedir. İskitya, Trakya, Makedonya, Thessalia, Dardania, Daçya, Epirus, Dalmaçya ve Pannonia'nın⁴ tümü Gotlar ve Sarmatlar, Quadi ve Alanlar, Hunlar ve Vandallar ve Marcomanni tarafından yağmalanmakta, talan edilmekte ve soyguna uğratılmaktadır. Kaç anne, kaç kutsal bakire, narin yapılı ve yüksek mevkideki hanımefendi bu canavarların eğlencesi oldular! Piskoposlar tutuklandı, papazlar ve diğer makamlardaki din adamları öldürüldü. Kiliseler yıkıldı, Mesih'in sunaklarına atlar bağlandı, şehitlerin yadigârları kazıldı.'*⁵

Hieronymus, 'trajediyi' vurgulamak için Latin şiirinin 'üstad'ı Vergilius'un dizelerini alıntılama ihtiyacı duyar: 'üzüntüyü ve tasayı her tarafta görürüz - ve ölümü pek çok biçimde'⁶ Bu olayı anlatırken ruhunun ürperdiğini ifade edecek kadar bu 'trajedi'den etkilendiğini dile getirmektedir. Öyle ki '*Romanus orbis ruit = Roma dünyası düşüyor*' diye kaygılanmakta ve çöküşün müsebbibi olarak Tanrı karşısında '*biz hâlâ boyunlarımızı eğmek yerine başımızı dik tutuyoruz*' diyerek Hristiyanları göstermektedir. Hieronymus -herhalde Got kralı Aleric'in Yunanistan'daki yağmasına atıfla- verdiği örneklerde daha özele iner '*Corintoslular, Atinalılar, Lacedaemonlular, Arcadialılar⁷ ve şu an barbarların üzerinde saltanat sürdüğü diğer tüm Yunanlar ne hissediyorlar? Sanıyorsun. Şüphesiz, sadece bir kaç şehirden bahsettim, lakin bir zamanlar hiç de küçük bir erkin merkezi değillerdi.*⁸ Akmakta olan zaman, bu endişelerin çok da

³ Diğer üçü Cicero, Seneca ve Pliniusdur. F. A. Wright, *Select Letters of St. Jerome*, Londra 1954, s. XIII

⁴ Burada sıralanan yerler; Roma İmparatorluğunun, Tuna nehrinin kuzey ve güneyinde bulunan ve tüm Balkanları kapsayan eyaletleridir. Bkz. Harita III.

⁵ Hieronymus *Ad Heliodorum Epitaphium Nepotiani* (=Mektuplar LX.) 16.

⁶ *crudelis ubique luctus, ubique pavor et plurima mortis imago.* Virgilius *Aeneis* II. 368-369.

⁷ Atina hariç, sakinleri sıralanan bu yerler Mora yarımadasında bulunmaktadır. Bkz. Harita III.

⁸ Hieronymus *Ad Heliodorum Epitaphium Nepotiani* 16.

yersiz olmadığını ortaya çıkaracaktır. Zira her ne kadar Hieronymus burada bahsettiği Doğu Roma İmparatorluğu değilse de Batı Roma İmparatorluğu çöküşten kurtulamayacaktır.⁹

Hieronymus, Balkan coğrafyasındaki felaketlere yol açan kavimler arasında Hunları da zikretmektedir.¹⁰ Lakin müteakip satırlarından, Hunların Romalılara asıl darbeyi doğu sınırında ve tek başlarına vurdukları anlaşılmaktadır. '*Doğu, bu tehlikelerden uzak kalmış gibi görünüyordu ve sadece ona ulaşan haberler tarafından ürkütülmüştü. Lakin bak! Geçen sene¹¹ -Arabistan'dan değil fakat kuzeyden- kurtların Kafkasya'nın uzaktaki sarp kayalıklarından üzerimize atılmalarına müsaade edildi.*'¹² Seferin geldiği yönü Arabistan'a göre tanımlaması, ömrünün önemli bir kısmını Kudüs'te geçiren biri olarak muhtemelen onu, aşına olduğu bu coğrafyanın kabilelerinin hücumlarından ayırmak içindir.

Hieronymus olay hakkında bilgi verdiği ikinci mektubunda, akının geldiği yeri yeniden dillendirerek ve ayrıca verilerinin kaynağını açıkça ifade ederek seferin başlangıcı hakkında şunları yazar: '*ulaklar tarafından ... Barbarları kayalık Kafkasların arkasında tutan İskender kapılarının¹³ bulunduğu Massagetlerin vahşi kabileleriyle buzlu Don nehri arasındaki uzak Azak Denizinden Hun arı sürüsünün döküldüğü bize söylendi.*'¹⁴ Miladi dördüncü yüzyıla Massaget kabilelerini taşıyarak anakronizm yapmasını bir kenara bırakırsak, burada açık bir şekilde Roma'nın doğudaki topraklarına gelenlerin kimliğini ve daha önce söylediklerini teyit etmek suretiyle oraya nereden geldiklerini haber vermektedir. Seferin hedefini ise kendi şehrinin merkezinde yer aldığı bir ifadeyle açıklar: '*... umumi kanaat, Kudüs için yapılıyor olduğu ve onları bu şehir için toplanmaya sevk edenin altına olan aşırı düşkünlükleriydi.*'¹⁵ Hieronymus'un Hun seferinin nedeni olarak öne sürdüğü altının, dönemin başka eserlerinde de aynı bağlamda gösterildiğine tanık olmaktadır.¹⁶ Dolayısıyla burada tarihsel bir gerçeklikten ziyade, 'barbar' akınlarının nedenini olarak Roma muharrirlerince öne sürülen 'altın için yağma' formülasyonu bir kez daha karşı karşıya olduğumuzu düşünebiliriz.

Claudianus'u Geç Roma dönemi Latin edebiyatının en önemli şairleri arasına sokan eserleri, bu çalışma için eş zamanlı ve en önemli verileri sağlayan bir diğer kaynak olma özelliği taşımaktadır. Claudianus, eserlerinin gündemini imparatorluğun batıdaki kudretli idarecisi Stilicho'nun propagandasına ayırır. Bu uğurda rakibi olan doğudaki kudretli idareciler; Rufinus ve halefi Eutropius'u karalar ve aralarındaki iktidar kavgasında Stilicho'yu haklı gösterilmeye çalışır. Aslında bir methiye şairi olan Claudianus, bu maksatla kaleme aldığı iki hicvinde -*In Rufinum* ve *In Eutropium*-¹⁷ Hun seferine bu amaç doğrultusunda yer verir. Hieronymus gibi Claudianus da, Roma dünyasıyla ilgili bir trajedi tablosu çizerken, bu tablonun en bariz tasviri olarak Hun seferini resmeder. Lakin Roma'nın başına gelenlerin müsebbibi olarak, aşağıda

⁹ Bu devre dair serzenişlere Hieronymus özelinde gördüğümüz gibi sadece Latin edebiyatında tesadüf edilmez. Bir taraftan Roma İmparatorluğu'nun hem doğusunun hem batısının uğrayacağı felaketlere işaret edip diğer taraftan Hunlardan duyulan korkuyu dile getiren Süryanice yazılmış bir diğer örnek için Bkz. Cyrillonas (ed. Bickell, s. 586-587) 243-284. Dizeler. = Cyrillonas 'Die Gedichte des Cyrillonas', ed. G. Bickell, ZDMG 27 (1873) ss. 566-625; tr. P. S. Landersdorfer, *Ausgewählte Schriften der syrischen Dichter*, Münih, 1913.'den naklen Otto J. Maenchen-Helfen, *The World of the Huns*, Los Angeles-Londra, 1973, s. 56 ve Geoffrey Greatrex ve Samuel N. C. Lieu, *The Eastern Frontier and the Persian Wars AD 363-628*, Londra-New York, 2002, s. 18.

¹⁰ *Gothus, Sarmata, Quadus, Alanus, Huni, Vandali, Marcomanni vastant, trahunt, rapiunt.* Hieronymus *Ad Heliodorum Epitaphium Nepotiani* 16.

¹¹ Wright, bu mektubun yazılış tarihi olarak 396 senesini gösterir ve dolayısıyla 'geçen yıl' olarak tercüme edilen *anno praeterito* ifadesi 395 yılına denk gelmektedir. Wright 1954, s. 265 ve s. 302, dn. 2.

¹² '*ecce tibi anno praeterito ex ultimis Caucasi rupibus inmissi in nos non Arabiae.*' Hieronymus *Ad Heliodorum Epitaphium Nepotiani* 16.

¹³ *Alexandri claustra*; Hazar Kapısı olarak da adlandırılan Kafkas geçidi.

¹⁴ Hieronymus *Ad Oceanum de Morte Fabiolae* (=Mektuplar LXXVII.) 8.

¹⁵ Hieronymus *Ad Heliodorum Epitaphium Nepotiani* 17.

¹⁶ Örneğin Ammianus (*Res Gestae* XXXI. 2. 11.) Hunların altına çok güçlü bir arzu duyduklarından bahsetmektedir.

¹⁷ Şiirlere verilen adlar da bunu yansıtmaktadır: *In Rufinum* = Rufinus'un aleyhinde; *In Eutropium* = Eutropius'un aleyhinde.

alıntılandığı üzere, Rufinus'u suçlar ve hatta Hunların, Roma topraklarına onun yüzünden geldiklerini ima eder.

'Rufinus kıyım tehdidi yapar, sen onun elini tutarsın; o zenginliği soyar, sen fakirlere geri verirsin; o yıkar, sen yeniden yaparsın; o savaflara hazırlık yapar, sen onları yenersin... Bu haris asi hiç bir özel av düşürmez lakin krallara heveskar tehditlerini savurur ve Roma ordusunu yok etmeye ve kudretini çökertmeye çabalar. Şimdi Getae¹⁸ ve Tuna kıyısındaki kabileleri galeyana getiriyor, İskit ülkesiyle ittifak kuruyor ve zalimliklerinden birazını düşmanın kılıcı için ayırarak sergiliyor. Orada kol ve bacaklarına dövme yapan Geloni¹⁹, buzu kıran ve Maeotis²⁰ gölünün sularını içen Alanlar, kanlarını içebildikleri atlarını gaddarca yaralayan Massagetler, Daçyalılar ve Sarmatların karma bir sürüsü bize karşı ilerlemektedir: bunlar Rufinus'un ordusunu oluşturur... O bildiği gibi, hemen Romanın düşmanları arasına dahil olacak ve savaşacak Hunlardan kendine müttefik bulmak gayesiyle o iğrenç ihanet, o komplo imparatoru oyuna getirdi...' ²¹

Claudianus eserinin başka bir bölümünde huzuru bozduğunu ve savaş çıkardığını söyleyerek Rufinus'u yine suçlar. 'Rufinus, (Zalim ve suçlu olduğu için sadece barışı bozmadı ayrıca bozuk ağız kan içmekten vazgeçmeyecekti), Rufinus, derim ki, bir kez daha dünyayı kirli savaflara kışkırtmaya ve alışıldık fitnelerle huzuru bozmaya başladı.'²². Claudianus'dan ve dolayısıyla bu Hun akınından sonra eserlerini kaleme alan Sozomenus ve Socrates de, Roma dünyasının içine düştüğü duruma Rufinus'un dahlini benzer bir şekilde sunmaktadırlar. Sozomenus, bu Hun akınına değindiği satırlarında, onun nedenini açıklarken her ne kadar ihtiyat payı bıraksa da, konuya açık bir şekilde anlatır. Zira Sozomenus '... barbar Hunları zorbalığa çok hevesli olduğu söylenen Doğu'nun praefectus Rufinus'un kendi ihtiraslarının gerçekleşmesine ortam hazırlamak maksadıyla, Roma topraklarını istila etmesi için davet ederek onlara el altından destek verdiğiinden şüphe edildi.'ğini²³ kaydetmiştir. Aynı durum Socrates içinde gözlenir ve Rufinus hakkındaki bu iddia daha belirgin bir şekilde vurgulanır. '[Rufinus'un] ... tahtta emelleri olduğundan şüphelenilmekteydi ve ... barbar soy Hunları, Roma topraklarına davet ettiğiinden [davet ettiği düşünüldüğünden] kötü bir üne sahipti.'²⁴ Rufinus'un 'ihaneti' hakkındaki veriler sahip oldukları bu içerik kadar, yayılım alanı olarak da ilgi çekicidir. Zira bir kaç yüzyıl sonra Süryanice olarak kaleme alacağı eserde 'Büyük Theodosius'un oğulları imparatorlar Honorius ve Arcadius devrinde tüm Suriye, hyparch Rufinus'un düzenbaz faaliyetleri ve stratelates [Addai'nin] acziyeti nedeniyle onların eline geçti'²⁵ğini kaydeden Joshua Sytilites de aynı durumu tekrarlamaktadır.

Claudianus'dan çıkarsamanın mümkün olduğu, Socrates, Sozomenus ve Joshua tarafından ise açıkça ifade edilen Hun seferini Rufinus'un davetine bağlayan bu verilerin aksine, yine bu devrin müverrihlerinden Zosimus, Roma topraklarına saldırması için Rufinus'un Gotları ve Alaric'i davet ettiğini kaydeder.²⁶ Bu durumda saldırıya maruz kalan Roma imparatorluğu arazisi, diğerlerinin bahsettiği gibi Ermenistan'ı da içine alacak şekilde doğudaki toprakları değil, Vizigot

¹⁸ Claudianus, burada ve diğer şiirlerinde Vizigotları Getae olarak adlandırmaktadır. Platnauer 1990, s. 48, dn. 1.

¹⁹ Geloni Yaklaşık olarak Tuna'nın kuzeyinden Kafkasya'nın kuzeyine yayılan İskit ülkesinin, yukarıda diğerleri de sıralanan kabilelerinden biridir. The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Roma, 'Scythia'

²⁰ Günümüzdeki adıyla Azak Denizi.

²¹ Claudianus *In Rufinum* I 298-322. Claudianus, Rufinus'u karalamak için burada, Vizigotların önderi ve Roma'nın müttefiki Alaric'in, bu ittifaka son verip Trakya, Makedonya ve Tesalya'yı işgal etmesi, bunun üzerine Batı'nın komutanı Stilicho emrindeki birliklerle onun üzerine yürümesi hadisesine gönderme yapmaktadır. Stilicho başarılı bir harekât düzenler lakin bu karşı taarruz doğal olarak Doğu'nun topraklarında gerçekleşmektedir ve artık Yunanistan'ın güneyine doğru ilerlemekte olan Stilicho'nun bu seferi, Rufinus'u rahatsız etmeye başlamıştır ve daha fazla ileriye gitmesi onun tarafından engellenir. Platnauer 1990, s. X.

²² Claudianus, *In Rufinum* II 1-42.

²³ Sozomenus *Historia Ecclesiastica* VIII. 1. 2-3

²⁴ Socrates *Historia Ecclesiastica* VI. 1. 6.

²⁵ Pseudo-Joshua Kroniği X. Buradaki tercüme J. Watt ve F. Trombley, *The Chronicle of Joshua the Stylite*, Liverpool, 2000, s. 9'dan yapılmıştır.

²⁶ Zosimus *Nea Historia* V. 5. 2-4.

akinlarına maruz kalmış batıdaki Trakya, Makedonya ve Yunanistan'dır. Claudianus, Aleric tarafından düzenlenmiş söz konusu seferin İstanbul'u tehdit etmesi üzerine, Rufinus'un kendi başına onunla uzlaşmak için çaba gösterdiğini de kaydedecektir.²⁷ İlave olarak her iki iddiayı da teyit eden bir kayıt daha mevcuttur. Valesius, diğerlerini Zosimus'daki verilerle uzlaştırmaya çalışır ve Rufinus'un her iki kavmi de yani hem Gotları hem Hunları çağırdığını dile getirir.²⁸ Şimdi verileri tarihselleştirmek amacıyla Roma dünyasında olayların akışına daha yakından bakalım. Tek başına Roma İmparatorluğu'nun hem doğusuna hem batısına hükmeden son İmparator I. Theodosius, yanına doğu ordusunu da alarak 394 yazında başkaldıran Eugenius'un üzerine yürüdüğü zaman *praefectus praetorio* Rufinus'u, Doğu Roma'nın sorumlusu olarak İstanbul'da bırakır. Bu konumunu muhafaza etmek isteyen Rufinus kendisi için muhtemelen Theodosius'un izniyle bir Hun muhafız istihdam eder.²⁹ Böyle bir ayrıcalığa sahip bilinen ilk sivil odur. Diğer mühim ayrıcalığı ise imparator şehirden ayrıldıktan sonra, kanun yayınlama hakkına sahip olmasıdır. Theodosius öldüğünde, on sekiz yaşındaki oğlu Arcadius'un hamisi ve Doğu Roma'nın *de facto* hükümdarı olur. Lakin bu durum Rufinus'un sorunlarını derinleştirir. Zira I. Theodosius'un Batı Roma imparatoru yaptığı yine küçük yaşta diğer oğlu Honorius'un hamisi ve Doğu ve Batı imparatorluğunun tüm ordularına komuta eden Stilicho, Theodosius'un kendisini Arcadius'un da hamisi olarak görevlendirdiğini iddia ve bu himayeyi zor kullanmak suretiyle sağlayacağını ilan eder. Rufinus diplomatik teşebbüslerle bu sorunları aşmayı deneyecektir.³⁰

Her ne kadar böyle bir siyasi ortamla çevrilmiş olsa da Rufinus, bu durumda kullanabileceği diplomatik bir tecrübeye de sahiptir; zira daha önce, 392 yılında I. Theodosius'un yardımı söz konusu olsa da Vizigotları kullanmak suretiyle Stilicho'ya bir set çekebilmiştir. Theodosius'un ölümünden sonra bu sefer kendi başına aynı başarıyı tekrarlar ve Yunanistan'da ilerleyen Stilicho kati bir askeri neticeye ulaşmadan önce, Alaric ile bir ittifak kurar. Bunun dışında bir de Hunlar ile ittifak yapmış gibi görünmektedir. Theodosius, kendi önderleri başlarında olmak üzere Hunları Trakya'ya yerleştirmiştir.³¹ Rufinus bunun sorumlusuysa yahut yeni bir Hun iskânını icra etmişse bu durum, Hunları imparatorluğa davet ettiği yönündeki suçlamayı vuzuha kavuşturur.³² Gerektiğinde Hunları Germenlere karşı kullanmayı yahut tam tersini umut etmiş olabilir. Kaynaklar bu antlaşmaların ayrıntıları hakkında bilgi vermemektedir lakin görüldüğü üzere hemen hemen hepsi Rufinus'u, Roma İmparatorluğu'na ihanet etmekle suçlamaktadırlar.³³ Geriye dönük olarak böyle bir suçlamanın yapılıyor olması şaşırtıcı değildir zira en uygun durumda bile Roma İmparatorluğu ittifaklarını en uzlaşmaz ve tehlikeli komşularıyla kurar. Rufinus'un müttefikleri ile ilgili talihsizliği; antlaşmalardan kısa süre sonra, yukarıda alıntılanan Hieronymus'un anlatısının da tanıklık ettiği üzere Alaric'in Yunanistan'ı yağmalaması ve aşağıda ele alınacağı üzere Hunların doğudaki eyaletlerin derinliklerine kadar ilerlemesidir. Bu gelişmeler üzerine Arcadius, Stilicho'ya kumandası altındaki ordunun Doğu Roma kökenli birliklerini geri göndermesi emrini verir. Stilicho emri uygular ve Gainas kumandasında bu birlikleri İstanbul'a sevk eder. Gelen askerler, Batı kökenli ve zaten açık bir şekilde Doğu Roma imparatorluğunda sevilmeyen bir sima olan Rufinus'u öldürürler. Bu gelişmeden kazançlı çıkacak olan ise harekâtının icracısı olarak karşımızda duran Stilicho yahut Gainas değil, hadım

²⁷ Claudianus *In Rufinum* I 308 vd., II 7 vd.

²⁸ PLRE I 'Rufinus 18' s. 779-780. Schaff, P., ve H., Wace, *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of The Christian Church II Socrates, Sozomenus Church Histories*. Edinburgh, 1989. s. 220, dn. 822.

²⁹ Claudianus *In Rufinum* II.; *Chronica Minora* I. 650. 34.'den naklen Stephen Williams ve Gerard Friell, *The Roma That Did Not Fall*, Londra ve New York 1999, s. 9.

³⁰ Zosimus *Historia Nea* V. 4; John Hugo Wolfgang Gideon Liebeschuetz, *Barbarians and Bishops: Army, Church, and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*, Oxford, 1990, s. 90-91.

³¹ Eunapius *Fragman* LX: ... πολλούς τε τῶν Ἑρακίων Οὐννων σὺν τοῖς παρεπομένοις φυλάρχοις ...

³² Liebeschuetz 1990, s. 91, dn. 25.

³³ Socrates (*Historia Ecclesiastica* VI. 2), Sozomenus (*Historia Ecclesiastica* VIII. I.) ve Pseudo-Joshua Kroniği (X)'nde yukarıda iktibas edildiği gibi Hunlar özelinde bu duru açık bir surette ifade edilmektedir.

ve başmabeyinci Eutropius olacaktır zira Rufinus'dan boşanan makamları o dolduracaktır.³⁴ Buna binaen Claudianus ikinci bir yergi *In Euptopium*'u kaleme alır ve mısralarını bir silah olarak bu sefer de Stilicho'nun bu yeni rakibine yöneltir.

Liebeschuetz, kaynaklara ihanet olarak yansıyan Rufinus-Hun ilişkisinin bağlamını yukarıdaki şekilde Romanın *foederati* sistemi içinde açıklamaktadır. Kaynakların Hun seferini anlatan pasajlarında karşılaştığımız akının nedenine dair bu veriler -bir düşmanla mücadele ederken bir diğeriyle yahut iktidar kavgaları esnasında dışardan ittifaklar kurma, 'dış yardım' alma durumu- bir bakıma Hunların erken dönem içtimai-idari yapıları hakkındaki yaygın 'primitiflik' nitelemesini çürütmeye hizmet etmektedir. Şöyle ki Hunların, görüldüğü üzere bizzat bir Roma idarecisi -Rufinus- tarafından kendi ihtirasları uğruna, diğer bir ifadeyle 'iktidar mücadelesi'yle bağlantılı olarak Roma topraklarını işgale davet edildiği yine bizzat Roma müellifleri tarafından ifade edilmektedir. Devrin siyasal olaylarının akışında, Hunları da kapsayacak şekilde güç dengelerinin muhteris önderler tarafından bu tarz iç mücadelelere de indirgenmek suretiyle kullanılması ifade edildiği üzere mutattır. Bu veriler eğer Romalılarda 'ulusal bilincin ve dayanışma duygusunun' olmadığını göstergesi sayılamayacaksa, örnek olarak erken dönem Türk tarihi hakkında Batı'da yapılan en son çalışmalardan biri olması nedeniyle Sinor'a bakacak olursak, çalışmada Hunların erken dönemini anlattığı kısımdaki 'Yetkili kaynaklarımız, Hunlar arasından belirgin bir ulusal bilinç şöyle dursun, güçlü bir dayanışma duygusu olduğuna bile gerçek bir kanıt gösteremiyor'³⁵ iddiasını çürütmektedir. Zira Sinor bu yargısını, Ammianus'un³⁶ kaydına dayandırır ve hem bu kaydı doğrulamak hem de tespitini güçlendirmek adına, bu seferden on yıl önce Hun-Got-Roma arasında vuku bulan benzer siyasi ilişkileri örnek gösterir.³⁷ Rufinus'un Hunların Roma topraklarına gelmelerine neden olduğuna dair kaynaklarda yer alan iddialardan da görüldüğü üzere, Romalılar da 'düşmanla' ittifaklar kurmakta hatta -bunu sırf ülkelerindeki iktidar mücadelesi esnasında- kendi ülkelerinden birine karşı da yapmaktadırlar. Diğer bir ifadeyle Romalıların, Hun, Got veya dışarıdan başka yapıyla ittifak kurmalarını hatta bazı Romalı 'iktidar sahiplerinin' bunu kendi siyasi emelleri için yapmalarını değil de; Hunların ya da diğerlerinin aynı şekilde Romalılarla veya bir diğeriyle kurduğu ittifakı yahut onların içindeki bazı iktidar sahiplerinin bağımsız olarak bu tarz ilişki ve faaliyetlerini, onların içtimai-idari olarak 'primitif'liğini gösterdiğini kabul etmek, hiç değilse kendi içinde çelişen bir önermedir. Tarihsel gerçekliği olsun ya da olmasın seferin nedenine dair bu verilerin devrin siyasal vasatı hakkında sunduğu manzara, Hunların kurduğu benzer ilişkilerden hareketle erken dönem Hun içtimai-idari yapısına dair mezkur iddiada bulunmaya imkan tanımamaktadır.

SEFERİN GELİŞİMİ

Claudianus ile başlayan Hun seferi anlatısı içindeki bu bağlamın sağladığı genel hükümlerden, seferin özeline yeniden dönecek olursak, bir Hristiyan aziz olan Hieronymus gibi bir pagan olan Claudianus'un da anlatısında metafizik unsurlara, doğal olarak pagan jargonda yer verdiği görülmektedir: '*sanki Aeolus³⁸ rüzgârları serbest bırakmış gibi demek ki o, zincirlerini kırarak, kavimleri, savaş için yollarını açtıklarını, serbest bıraktığını söyledi ve hiç bir diyar orada özgür*

³⁴ Liebeschuetz 1990, s. 91-92.

³⁵ Denis Sinor, "Hun Dönemi", şurada: Denis Sinor, ed., *Erken İç Asya Tarihi*, çev. ed. A. G. Soysal, İstanbul, 2003, ss. 245-310, s. 250.

³⁶ Ammians *Res Gestae* XXXI. 2. 7.

³⁷ 'Hun saldırılarına karşı Vithimeris, Hun paralı askerlerini kullanabiliyordu .... Çeşitli Hun gruplarının özerkliği, bazılarının federe statüsünü kabul ederek, -Alatheios ve Saphraks'ın komutasındaki Gotlar ve Alanlarla birlikte- Pannoniya'ya yerleşmelerinden anlaşılıyor. Bu olay 380 yılında oldu ve herhalde yerel düzeyde karar alınmıştı; coğrafyaca uzakta, daha yüksek bir yetkeye danışılma olasılığı, güvenle reddedilebilir.' Sinor 2003, 250-251.

³⁸ Homeros'un kendisinden rüzgârların hükümdarı olarak bahsettiği güç. Homeros onu insan olarak sunsa da Vergilius, Homeros ile ayırır. OCD 'Aeolus'.

*kalmasın diye yıkımı üleştirdiği dünyayı baştan başa mahvoluşa memur etti.*³⁹ Her ne kadar jargonda farklılaşsa da bu olayı tasvirde metafizik göndermeler yapması nedeniyle, Hieronymus ile örtüşmektedir. Tasvirlerdeki metafizik göndermeler, Hun harekâtının Roma dünyası üzerindeki 'büyük' tesirine bir işaret olsa gerek. Bu kaydın Hunlar bağlamında değerlendirilmesiyle ilgili söylenmesi gereken daha önemli husus, metinde *gentes*, kavimler, diğer bir ifadeyle soy, kabile anlamındaki *gensin* çoğulu olan bir söz kullanılmıştır. Dolayısıyla sadece Hun kavmi değil en az bir diğer kavmin daha mı bu seferlere katıldığı yahut Hun egemenliğindeki birden çok kabilenin iştirakinin mi kast edildiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Claudianus herhangi bir kavmin ismini zikretmemektedir, diğer taraftan Hieronymus zaten Balkanlara sefer düzenleyen kavimleri sıralarken Hunları, birden çok kavmin içinde anmaktadır lakin bunu herhangi bir müşahhas sefere değil yirmi yıllık bir sürece karşılık gelecek şekilde ifade etmektedir.⁴⁰

Claudianus Hieronumus'dan aslında, sadece kullandığı metafizik jargonla değil aynı zamanda hem Balkanları hem de Anadolu'yu hedef alan iki müşahhas Hun seferinin olduğu iddialarına⁴¹ yol açan ifadeleriyle de ayrışır. '*Bir kısmı hızla akan Tuna nehrinin donmuş yüzeyinden geçerek dökülür ... diğerleri zengin Doğu'yu işgal eder, Hazar Kapıları boyunca ve Armenia'nın karlıları üzerinden, yeni keşfedilmiş bir geçit tarikiyle ilerlerler*'⁴² Claudianus sefer hakkındaki pek çok kaydında olduğu gibi burada da, belki de nazım bir eserde onomastik öğelere sık yer vermenin yakışık almayacağı kaygısıyla, Hunların yahut başka bir kavmin adını zikretmemektedir. *Gensi* değil *gentesi* kullandığı da hesaba katıldığında, Tuna'dan Balkanlar'a inenlerin Roma edebiyatının kuzeyli 'barbar' kavimler kataloğundan ama Hunların dışında birileri olduğu düşünülebilir. Bu noktada, bir Kilise Tarihi yazarı olan Philostorgius'un, tıpkı 'Aziz' Hieronymus ve Claudianus gibi Hunların akın yaptığı devirde Roma İmparatorluğu'nu doğal felaketler dâhil olmak üzere pek çok sıkıntının çevrelediğinden bahseden ve bu bağlam içinde Hun istilasına yer verdiği anlatısına bakarsak, Claudianus'un üslubundan kaynaklanan şüphelerin yerinde olmadığı kanaati oluşabilir. '*Daha önce, Tuna'nın bu tarafında [kuzeyinde] İskitya'nın çoğunu ele geçiren ve harap eden bu Hunlar, daha sonra nehir donunca onu geçtiler ve yığınları Roma İmparatorluğundan içeri sürdüler ve Thracia boyunca yayıldılar, tüm Europe⁴³ yağmaladılar. Fakat gün doğumuna doğru olan Hunlar Don nehrini geçtiler ve doğuya doğru aktılar*'⁴⁴ Philostorgius açık bir surette, biri Tuna üzerinden Balkanları diğeri Kafkasya üzerinden Anadolu'yu hedef alan iki farklı seferden bahsetmektedir, dolayısıyla Anadolu seferinin olduğu esnada bir de Balkan akınının icra edildiği teyit edilmiş olmalıdır.⁴⁵ Lakin buradaki sorun, Philostorgius, Hunların Balkanlara akınından bahsettiği ifadesinin ilk kısmında, tarihlerinin yarım yüzyılı yakın kısmını özetliyor olmasıdır, bu nedenle ikinci kısımda söz edilen Anadolu seferiyle diğerinin eş zamanlı olduğuna dair bir sonuç çıkarmak güçleşmektedir. Diğer taraftan Claudianus sözlerine *gentesi* kullanarak başlaması ve yukarıda iktibas edilen metnin hemen devamında, Dalmaçya'nın *Geticae cavernaenin* avı ve oyuncağı olduğundan bahsetmesi bizi, Karadeniz ile Adriyatik arasındaki toprakları mahvedenlerin⁴⁶, yani Anadolu'ya yapılanla aynı

³⁹ Claudianus *In Rufinum* II 22-26.

⁴⁰ Hieronymus *Ad Heliodorum Epitaphium Nepotiani* 16.

⁴¹ E. A. Thompson, *The Huns*, Oxford-Cambridge, 1996, s. 31. Ayrıca O. Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt* 5, Berlin, 1913, s. 274 ve E. Stein, *Histoire du Bas-Empire* I, Paris-Brussels, 1959, s. 228'den naklen Otto J. Maenchen-Helfen, *The World of the Huns*, Los Angeles-Londra, 1973, s. 53, dn. 176.

⁴² '*alii per terga ferocis Danuvii solidata ruunt expertaque remos frangunt stagna rotis; alii per Caspia claustra Armeniasque nives inopino tramite ducti invadunt Orientis opes*' Claudianus *In Rufinum* II 26-30.

⁴³ 'Europe' burada eyalet anlamında kullanılmış olmalıdır.

⁴⁴ Philostorgius *Historia Ecclesiastica* XI 8: "Ὅτι τῶν Οὐννων, φησίν, οἱ μὲν τῆς ἐντὸς Ἰστρου Σκυθίας τὴν πολλὴν χειρῶσάμενοι καὶ διαφθειράντες πρότερον, ἔπειτα παγέντα τὸν ποταμὸν διαβάντες, ἀθρόως εἰς τὴν Ῥώμην εἰσῆλασαν, καὶ κατὰ πᾶσαν ἀναχθέντες τὴν Θράκην, ὄλην τὴν Εὐρώπην ἐληίσσαντο· οἱ δὲ πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα τὸν Τάναϊν ποταμὸν διαβάντες καὶ τῇ Ἐώῃ ἐπεισρύντες"

⁴⁵ Thompson, 1996, s. 30-31.

⁴⁶ Claudianus *In Rufinum* II 36-38.

dönemde Balkanlara sefer düzenleyenlerin, Hunlar değil, Gotlar olduğu sonucuna götürmektedir.⁴⁷ İlave olarak Philostorgius, Hieronymus'un hücumlarını Balkanlara yönelten kavimler içine kattığı Hunlar hakkındaki sözlerini de teyit ediyor. Balkanlara yönelen Hun akını hususunda Socrates ve Sozomenus ise suskundur.

Bu çalışmanın konusu olan Kafkasya'dan Anadolu'ya yönelen seferin, kimler tarafından düzenlendiği hatta nereden geldikleri ve takip ettiği rota hususunda ise kaynaklar arasında her hangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Roma edebiyatçılarının tasvirlerinde akın hakkındaki en çok dikkat çeken unsur, Hunların hızı ve gaddarlığıdır: Hieronymus '*kısa zaman içinde tüm eyaletleri işgal ettiler. Kaç manastırı ele geçirdiler, kaç nehir insanların kanıyla kızılaştı!*' demekle birlikte bu ifadenin ve hatta bunu ifade için tüm gayretinin yaşananlar karşısında ne kadar aciz kaldığını vurgularken yine Vergilius'un mısralarına başvurma ihtiyacı duyar '*yüz dile ve yüz ağıza sahip olsam yine de adlarını söyleyemem bu eziyetlerin*'.⁴⁸ Bununla da yetinmez '*tarih yazacağımı iddia etmediğini*' söyler yapmak istediği '*sadece ıstıraplarımızın kısa bir ağıtını*' yakmaktır. Bunun ne kadar zor bir iş olduğuna dikkat çekmek için bu sefer Yunan ve Latin edebiyatının iki büyük müverrihini, Thucydides ve Sallustius'u anar, onların dahi bu faciayı kelimelere dökemeyeceklerini söyler.⁴⁹ Claudianus 'felaketin' yayılma alanını nehirler üzerinden tasvir eder, Hieronymus'un aksine bu nehirleri isimleriyle birlikte verir. '*Kızılırmak'ın⁵⁰ derin suları kırmızı akar ... düşman süvarisi, şimdiye kadar mutlu bir ahalinin şarkısının ve dansının yuvası olmuş Asi'nin⁵¹ kıyıları boyunca gürlür.*'⁵²

Hieronymus'a geri dönecek olursak diğer bir mektubunda yeniden bu iki noktayı vurguladığını görürüz. '*Süratli atlarında oraya buraya uçarak, ... bu istilacılar tüm dünyayı katliam ve panikle doldurdular. ... hızları söylentiden daha çabuk ilerledi ve bundan başka, ne yaş ne unvan ne din ayrımı yaptılar; bebeklerin ağlamalarına bile acımaları yoktu. Hayata yeni başlamış çocuklar ölüme zorlandılar ve kaderlerinden habersizce, bu düşman silahlarını sallarken güldüler.*'⁵³ Hieronymus bu pasajda ayrıca Hun ilerleyişinin süratini açıklayan çok makul bir neden de sunmaktadır: '*O devirde Roma ordusu, iç savaş nedeniyle İtalya'da tutulduğundan uzaktaydı.*'⁵⁴ Alanda Hunların karşısına çıkacak, onları durdurabilecek yahut en azından yavaşlatabilecek tek güç, doğal olarak Roma ordusudur. Yukarıda ele alındığı üzere Hun seferi esnasında bu ordu, hâlâ Batı Roma İmparatorluğu'nda ve Stilicho'nun komutası altındadır. Dolayısıyla Hunlara karşı Roma tarafından böyle bir direncin geliştirilme ihtimali yoktur. Bunu da Hunların hızının ve Roma sınırları içinde bu denli büyük bir alana yayılabilmelerinin temel nedeni olarak kabul etmek mümkündür. Ayrıca Hieronymus'un '*Süratli atlarında oraya buraya uçarak*' ifadesinde karşımıza çıkan Roma edebiyatının Hunlara dair aşına bir nitelemesini;⁵⁵ Hun birliklerinin tamamının süvarilerden mürekkep olmasını, bu süratın bir diğer nedeni olarak eklemek gerekir. Böylelikle Hunların hızını açıklamak adına karşımızda, biri Roma'nın iç dengelerinden diğeri ise Hunların toplumsal-askeri yapısından kaynaklanan her biri tek başına bile yeterli olabilecek iki güçlü neden durmaktadır.

Bizim adımıza; Hun seferinin daha ilgi çekici tarafının, Roma müelliflerin ısrarla vurguladığı bu hususların dışında olduğunu söyleyebiliriz. Zira harekâtın günümüz Ukrayna'sından başladığı hesaba katıldığında oldukça uzun bir yol kat ettikleri ve Türkiye'nin çağdaş sınırları

⁴⁷ Maenchen-Helfen, 1973, s. 53. *Geticae cavernae* = Got sürüleri.

⁴⁸ Vergilius *Aenias* VI. 625.

⁴⁹ Hieronymus *Ad Heliodorum Epitaphium Nepotiani* 16.

⁵⁰ Metinde geçtiği şekliyle diğer bir ifadeyle Romalıların ona verdiği ad ile: *Halys*.

⁵¹ Metinde geçtiği şekliyle *Orontes*.

⁵² Claudianus *In Rufinum* II 1-42.

⁵³ Hieronymus *Ad Oceanum de Morte Fabiolae* 8.

⁵⁴ Hieronymus, yine orada.

⁵⁵ En meşhurları arasında örneğin atın Hun toplumundaki yeri için bkz. Ammianus Marcellinus *Res Gestae* XXXI. 2. 3; 6. ve süratlarıyla ilgili bkz. aynı kaynak XXXI. 2. 8.

düşünüldüğünde, bu toprakların yaklaşık olarak yarısına yayıldıkları görülmektedir. Hieronymus bu hattı şöyle çizer: 'Antakya'yı kuşattılar ve Kızılırmak, Berdan⁵⁶, Asi ve Fırat'taki⁵⁷ tüm diğer şehirleri.'⁵⁸ Claudianus bunu yaparken bir şaire yaraşır nitelemelerle anlatımını süsler: 'Kapadokya'nın tarlaları kıyım ile korkutulur; hızlı atların vatanı Erciyes⁵⁹, harabeye çevrilir. Kızılırmak'ın derin suları kırmızı akar ve Çukurova⁶⁰ sarp dağlarıyla kendisini koruyamaz. Suriye'nin⁶¹ güzel ovaları mahvedilir ve düşman süvarisi, şimdiye kadar mutlu bir ahalinin şarkısının ve dansının yuvası olan Asi'nin kıyıları boyunca gürlür.'⁶² Hunların eriştikleri alana dair bu verileri teyit eden başka bir kaydı Philostorgius sağlar. 'Büyük Armenia boyunca Malatya⁶³ olarak çağrılan şehrin içlerine atıldılar. Oradan Euphratensi⁶⁴ akın ettiler, Coele-Syria'ya kadar ulaştılar ve Çukurova'yı istila ettiler.'⁶⁵ Ayrıntıya girmeyen bir başka veriyle Sozomenus'da karşılaşılmaktadır. 'Ermenistan ve Doğu eyaletleri bu dönemde⁶⁶ barbar Hunlar tarafından istila edildi.'⁶⁷ Hun seferinin ulaştığı alanı, devrin Yunan-Latin edebiyatında yine Sozomenus ile aynı biçimde Socrates de tasvir eder. 'Ermenistan'ı kasıp kavurmuş ... Doğu'nun diğer eyaletlerine yağma için akınlar düzenlemiş barbar soy Hunlar'⁶⁸

Görüldüğü üzere hem Latince hem de Yunanca yazarlar akının vurduğu Roma toprakları konusunda hem fikirdirler. Çoğu onlara nazaran daha geç devirlere, Hun seferinin iki yüzyıl sonrasında başlamak üzere tarihlenen, Roma İmparatorluğu'nun bir diğer edebi dili olan

⁵⁶ Metinde geçtiği şekliyle *Cydnus*.

⁵⁷ Metinde geçtiği şekliyle *Euphrates*.

⁵⁸ Hieronymus *Ad Heliodorum Epitaphium Nepotiani* 16: 'Obsessa Antiochia et urbes reliquae, quas Halys, Cydnus, Orontes Eufatesque praeterfluunt.'

⁵⁹ Metinde geçtiği şekliyle Argaeus Dağı. Roma eyaleti olarak Kilikya'nın kuzey doğusundaki dağlara Romalıların verdiği ad. Diğer bir ifadeyle *Antitaurus*'un batıdaki kısmı.

⁶⁰ Metinde geçtiği şekliyle: *nec se defendit iniquo monte Cilix*. Günümüzde Çukurova olarak adlandırdığımız; Kilikya yahut Latince yazımıyla *Cilicia* toponimi; Roma devrinde, farklı dönemlerde farklı bölgeleri adlandırmak için kullanılmış olmakla birlikte netice itibarıyla bunların hepsi Doğu Akdeniz'in güney kıyıları ile bağlantılıdır. Toros dağlarının eteklerini kapsayan batıdaki bölgeyi *Cilicia Tracheia* (=Sarp Kilikya) ve Torosların bitiminden sonra başlayan ovaları içine alan doğu kısmını, *Cilicia Pedias* (Düz Kilikya) olarak adlandırmışlardır. Bölge Roma egemenliğine geçtikten ve Toros dağları üzerinde kısmi egemenlik sağlandıktan sonra, doğusunda Suriye (Syria) ve batısında Anadolu (Anatolia) ve Asya (Asia) eyaletleriyle sınır olmak üzere bir eyalet olarak ihdas edilmiştir (M. Ö. 80). Ünlü hatip Cicero, M. Ö. 51 senesinin yazından 50 senesinin yazına kadar *proconsul* sıfatıyla bu eyaleti yönetmiştir. Romanın bölgedeki topraklarını genişletmesi üzerine eyalet lağvedilmiş ve arazisi önce Galatia ve Syria ve sonra Triple ve Isauria olmak üzere muhtelif Roma eyaletleri arasında paylaştırılmıştır. OCD 'Cilicia', 'Cicero (1)'; ODB 'Cilicia'. Bkz. Harita III.

⁶¹ Her ne kadar Türkçe imlasıyla versek de günümüz Suriye'siyle sınırları örtüşmeyen, batıda Akdeniz, kuzey ve doğuda Toros Dağları, Fırat Nehri ve güneyde Asi Nehri'nin kaynağı ile sınır Roma eyaleti *Syria*'yı kastetmekteyiz. Roma İmparatorluğu, Septimius Severus devrinde kuzeyi *Syria Coela* ve güneyi *Syria Phoenica* olmak üzere iki farklı eyalet kurulması örneğinde görüleceği üzere bölgedeki teşkilatlanma biçimi sabit kalmayacaktır. Seferin yapıldığı Geç Antikçağ itibarıyla; Antakya, daha güneyde yine Asi Nehri kıyısında *Apamea*, onunda güneyinde günümüz Lübnan sınırları içindeki Sur -Tyre- ve eyaletin başkenti Şam -*Damascus*-u içine almaktadır. Eyaletin çöle sınır topraklarında büyük ve iyi inşa edilmiş yapılara sahip köyler kuruludur. Şehir ve taşrada yöneticiler Helenleşmiş olmakla ve sahillerinde Yunanca konuşulmakla birlikte taşrada, merkezindeki tarımsal bölgelerde Aramice-Süryanice kullanılmaktadır. Diğer taraftan epigrafik veriler, hem taşra hem de kentlerde Yunanca ve Süryanice'nin karma olarak da kullanıldığını göstermektedir. OCD 'Syria'; ODB 'Syria'. Bkz. Harita III.

⁶² Claudianus *In Rufinum* II 30-35: 'iam pascua fumant Cappadocum volucrumque parens Argaeus equorum, iam rubet altus Halys nec se defendit iniquo monte Cilix. Syriae tractus vastantur amoeni adsuetumque choris et laeta plebe canorum proterit imbellem sonipes hostilis Orontem.'

⁶³ Metinde geçtiği şekliyle *Melitene*. Bkz. Harita III.

⁶⁴ Tam adı *Augusta Euphratensis* -Αύγουστοενφρατησία- Fırat'ın (Euphrates) batı kıyısı boyunca uzanan, aşağı yukarı çağdaş Suriye'nin Fırat'ın batısında kalan toprakları içine alan *Coele-Syria* bölgesinin kuzeydeki toprakları ayrılarak yaklaşık 341 yılında eyalet yapılmıştır. ODB 'Euphratensis' Bkz. Harita III.

⁶⁵ Philostorgius *Historia Ecclesiastica* XI 8: ' δι' Ἀρμενίας τῆς μεγάλης εἰς τὴν καλουμένην Μελιτινὴν κατερράγησαν ἐκ ταύτης δὲ Εὐφρατησίαν τε ἐπέθεσαν καὶ μέχρι τῆς κοίτης Συρίας ἤλασαν, καὶ τὴν Κιλικίαν καταδραμόντες ...'

⁶⁶ Theodosius öldüğünde oğulları Arcadius ve Honorius'un onun halefleri olarak tahta çıktığı dönem kastedilmektedir.

⁶⁷ Sozomenus *Historia Ecclesiastica* VIII. 1. 2-3.

⁶⁸ Socrates *Historia Ecclesiastica* VI. 1. 6.

Süryanice kaleme alınmış yukarıda da başvurduğumuz eserlere daha yakından bakarsak bu olaya dair önemli veriler sağladıklarına tanık oluruz. Süryanilerin ilgilendikleri coğrafyanın diğerlerine nazaran daha doğuda kalması nedeniyle; bu veriler zaman zaman Latince-Yunanca kaynaklarda bahsedilmeyen bilgileri içerirken zaman zaman onlarda kaydedilmiş olanlara yer vermez. Mesela, Hunların eriştikleri toprakları sunarken Latin-Yunan edebiyatından ayrılmaktadır; Çukurova onlar içinde sıralanmaz, diğer taraftan Yunan Latin metinlerinde yer almayan bir başka coğrafyanın, Sasani topraklarının da Hunlar tarafından vurulduğundan bahsedilmektedir. Bunların içinde Yunan-Latin edebiyatındaki Hun yayılma alanıyla en çok örtüşeni, bu coğrafyayı şöyle gösterir: '*Lanetlenmiş Hun halkı Romalıların topraklarına geldiler ve Sophene⁶⁹, Ermenistan, Mezopotamya, Suriye, Kapadokya, Galatia'ya⁷⁰ kadar ilerlediler.*' Görüldüğü üzere burada her ne kadar Çukurova anılmasa da Hunların eriştiği yerler hakkında Yunan-Latin kaynaklarında bahsedilmeyen aykırı veriler sağlanmaktadır: '*... aksi istikamete yöneldiler, böylelikle [kendini] ülkelerine geri dönebildiler. Lakin Fırat ve Dicle kıyılarına, Sasani eyaletine, geri geldiler ve Sasaniler'in kraliyet şehrine ulaştılar*'⁷¹

Bu kaynaklardan bir diğerini kaleme alan Pseudo-Dionysius '*Hunlar Roma topraklarına girdiler ve Suriye'nin⁷² bütün topraklarına, Cahya⁷³ dağı havalisi yani Arzanene ve Martyropolis ve Diyarbakır⁷⁴ ve Antizene ve Samosata'ya baş eğdirdiler; ardından Fırat'ı⁷⁵ geçtiler diyerek Roma topraklarındaki ilerleyişlerini tasvir ettikten sonra, seferle ilgili diğerlerinde yer almayan bir olayı anlatır. '*Hun ordusunun kamçısı Diyarbakır'a ulaştığı zaman, bu bölgedeki tüm ahali kaçtı ve Dicle⁷⁶ ve Zap⁷⁷ nehirleri arasındaki, büyük Ziatha ve küçük Ziatha olarak çağrılan kalelere ve Asurların kralı Sennacherib'in Eghil kalesine girdi.*' Ziatha'nın lokasyonunu '*Zap surun batısından ve Dicle doğusundan geçerek akar ve surun güneyinde birbirlerine karışır*' demek suretiyle belirtir. Böylelikle Hunların, Zap ve Dicle'nin birbirine karıştığı bu bölgeye kadar geldiklerini bildirmiş olmakla kalmaz bu kaleyi ele geçirdiğini de kaydeder. '*Hunlar surun bu kapsını ve Dicle ve Zap'a kadar uzanan su kemerini zapt ettiler; bunlarda direktler ve onları ele geçirdiler ta ki bu adamlar Cahya'da mahvolana ve sonunda terk edilen kaleyi teslim edene kadar.*'⁷⁸ Bu kategorideki son kaynağımız Süryanicesinin yanı sıra Gotça versiyonu da günümüze ulaşan⁷⁹ *Euphemia* ve *Got* adlı hikâye; diğerleriyle kıyaslandığında seferin vurduğu lokasyonu daha müphem bir surette sunmaktadır. '*Yunanlara göre, Hunlar gizlendikleri yerden çıktı ve pek çok kişiyi esir aldı ve bu ülkeyi tahrip etti ve Urfa'ya kadar geldi.*'⁸⁰ Elimizde sadece bu veri olsa Hunların Urfa'ya kadar nereden geldiği diğer bir ifadeyle nerelerden geçerek oraya ulaştıkları varsayımdan ibaret*

⁶⁹ Günümüz Türkiye'sinin güney doğusunda kalan, yaklaşık olarak Diyarbakır-Elazığ havalisine Romalıların verdiği ad. Bkz. Harita III. *Sophane et Gentes*.

⁷⁰ Γαλατία Kuzey-Güney hattında Batı Karadeniz dağlarının güney eteklerinden Tuz Gölü'ne, doğu-batı hattında Kızılırmak'tan Sakarya'ya uzanan bölgeye Romalıların verdiği ad. Bkz. Harita III.

⁷¹ *Chronicon miscellaneum ad annum domini 724 pertinens (Liber Chalipharum* olarak da bilinir). Şurada *Chronicon 724* ss. 136.20-137.22 (edisyon: *Chronicon Minora*, CSCO, ser. III, tom. IV, part. II, (ed. E. W. Brooks) Paris 1903, tercüme: J. B. Chabot, Paris 1904, ss. 106-107). 640 yılında kaleme alındığı düşünülen derleme bir kaynaktır. Burada verilen tercüme, Greatex ve Greatex 1991, s. 67'deki İngilizcesinden yapılmıştır.

⁷² *Syria*, aslında bu toponim ile burada kastedilen, Adana-Niğde-Kayseri arasında, Aladağlar'dan başlayıp doğuya uzanan Toros Dağları silsilesini, *Antitaurus* dağlarını, içine almak üzere Mezopotamya'dır. J. Markwart, *Südarmerien und die Tigrisquellen*, Viyana, 1930, s. 97, n. 2'den naklen Greatex ve Greatex 1991, s. 69, dn. 20.

⁷³ Torosların Türkiye'nin güney doğusundaki bölümü. Markwart 1930, s. 99'dan naklen Greatex ve Greatex 1991, s. 69-70, dn. 21.

⁷⁴ Metinde geçtiği şekliyle *Amida*.

⁷⁵ *Incerti auctoris Chronicon Pseudo-Dionysianum vulgo dictum*, vol. I, ed. J.-B. Chabot, CSCO 91, Paris 1927, ss. 187.17-188.14. Burada verilen tercüme, Greatex ve Greatex 1991, ss. 69-70'dan yapılmıştır.

⁷⁶ Metinde geçtiği şekliyle *Tigris*.

⁷⁷ Metinde geçtiği şekliyle *Deba*.

⁷⁸ Greatex ve Greatex 1991, ss. 69-70.

⁷⁹ aynı eser, s. 71.

⁸⁰ *Euphemia and the Goth with acts of Martyrdom of the confessors of Edessa*, ed. ve ter. F. C. Burkitt, Londra 1933, s. 130-131. Buradaki kaydın tartışması için bkz aynı eser; s. 52, 74.

olacaktır. Diğer taraftan bu hikâyenin konusu Urfa olduğu için oraya kadar gelmiş olması nedeniyle anlatının böylece kurgulanması doğaldır. Muhtemelen Urfa'ya ulaşan kol aynı yönden geri gitmiş yahut anlatıcının metinsel bağlamı düşünüldüğünde, hadisenin bundan sonrası metnin konusu olmaktan çıkmıştır. Netice itibarıyla bu iki Süryani kaynağında, Çukurova'nın dışında Yunan-Latin edebiyatında listelenmiş; Galatia, Kapadokya ve hatta sonuncusunda muhtemelen metinsel bağlam nedeniyle Suriye bile zikredilmemektedir.

Süryani edebiyatı; her ne kadar Hun seferinin vurduğu Roma eyaletleri konusunda eksik bilgiler içerse de; Yunan-Latin kaynaklarında bulunmayan seferin, Roma'nın en doğu hattındaki ilerleyişi, Sasanı topraklarına da yönelmesi hakkında kayıtlar sunarak hem veri zenginliğini çeşitlendirmekte hem de olayın takibine ve anlaşılmasına önemli bir katkı sunmaktadır. Bu katkılardan bir diğeri ise kendi kullandıkları takvim sistemine göre seferin tarihini açıkça zikretmiş olmalarıdır. Söz konusu takvimlendirmeye en açık surette *Urfa Kroniği*'nde karşılaşırız: '706 yılı Temmuz ayında Hunlar kuzey Mezopotamya'daki Osroene'ye ulaştılar'⁸¹. Bu tarih Pseudo-Dionysius'da da aynı şekilde 'O sene 706 Hunlar Roma topraklarına girdiler'⁸² diye yer alır. Yine aynı takvim sistemiyle lakin bir sonraki yılı göstermek suretiyle hem Joshua Sytilites'de Firuz'un konuşmasında geçen 707'de [Hunların] Romalıları tazyiklerini ve yıkımı ve köleleştirmeye dikkat çekti'⁸³ ifadesiyle; hem de *Euphemia ve Got* hikâyede 'O sene 707 Yunanlara göre, Hunlar gizlendikleri yerden çıktı ve ... bu ülkeyi tahrip etti'⁸⁴ sözleriyle kaydedilmiştir. İlk iki kaynaktan verilen bu tarihin -706-, günümüz takvim sistemindeki karşılığı 394-395 yılları, diğerlerinde gösterilen -707- ise 395-396 yıllarına denk gelmektedir. *Euphemia ve Got* hikâyesinde seferin zamanı olarak bir sonraki senenin, 707'nin verilmesinden hareketle, bunun Hunların yaptığı yeni bir sefere işaret etmesinin güçlü bir ihtimal olduğu ileri sürülmüştür.⁸⁵ Claudianus'un bu seferi 395 yılında öldürülecek olan Rufinus ile bağlantılı bir şekilde verdiği yahut Hieronymus'un seferden bahseden mektubunun 396 yılına tarihlendiği⁸⁶ hesaba katıldığında, çıkarsama yapmak suretiyle seferi tarihlendirebilmek en azından dönemlendirebilmek mümkündür. Lakin Süryani kaynaklarındaki bu veriler sayesinde, olayın zamanını kati bir surette tespit imkânı doğmaktadır, diğerleri ise bu durumda bu bilgiyi ve 395 yılında icra edilen bir hareketin kesinliğini teyit etmeye hizmet etmektedir.

Seferin Tesirleri ve Sonuçları

Hun seferinin sonucuna dair Yunanca-Latince kaynaklarla Süryanice kaynaklar arasında yine ortak bir söylem söz konusu değildir, dahası ihtilaf vardır. Aslında her iki kaynak grubunda anlatı ortak başlar; Hunlar 'yakıp, yıkarlar' talan ve yağma yaparlar lakin olayın bundan sonraki seyrine dair anlatımlarında ayrışır. Yunan ve Latin kaynaklarında bu ganimet ve esirlerle, başarılı bir geri çekilme hareketi yaparak yani sorunsuz bir şekilde geri döndüklerinden bahsedilirken; Süryani kaynaklarında Hunların hiç de öyle sorunsuz bir şekilde ülkelerine dönmedikleri, hatta Sasaniler tarafından mağlubiyete uğratıldıkları ve ellerindeki ganimetlerin geri alındığı anlatılmaktadır. Hieronymus bu husustaki verilere de yine metafizik öğeleri işin içine katarak sözlerine şöyle başlar: '... Kaç zamandır Tanrı'nın tarafımızca gücendirildiğini hissediyorduk lakin onun rızasını kazanmayı denemiyoruz. Barbarların kuvveti günahlarımız yüzündendir, Roma ordularına mağlubiyeti getiren bizim kusurlarımızdır ve bu kıyımlar yetmezmiş gibi...'. Mağlubiyetin nedeni yahut Roma dünyasının bedbahtlığı kendi günahları yüzündendir yahut değildir, her halükarda bu ifadeden Roma birliklerinin 'barbarlar' karşısında

⁸¹ Urfa Kroniği yani *Chronicon Edessa* 40. Burada verilen tercüme; Maenchen-Helfen 1973, s. 55'dan yapılmıştır. Greatrex ve Lieu her hangi bir toponim belirtmeden 'Bu yılın Temmuz ayında Hunlar Romalıların topraklarına geçerler' şeklinde tercüme etmişlerdir. Greatrex ve Lieu 2002, s. 17

⁸² *Incerti auctoris Chronicon Pseudo-Dionysianum vulgo dictum* = Greatrex ve Greatrex 1991, s. 69.

⁸³ *Pseudo-Joshua Kroniği* X.

⁸⁴ *Euphemia and the Goth with acts of Martyrdom of the confessors of Edessa*, s. 130.

⁸⁵ Maenchen-Helfen 1973, s. 56.

⁸⁶ Wright, *Ad Heliodorum Epitaphium Nepotiani*'nin 396 yılında yazıldığını belirtmiştir. Wright 1954, s. 265.

tutunamadıkları ve mağlup oldukları sonucu çıkmaktadır. '... *Ayıp, iman karşısında çok ahmak olan bize! Bir zamanlar dünyayı hizaya getiren ve hükmeden Roma askerleri şimdi bu adamlar tarafından mağlup ediliyor*' demek suretiyle her iki unsuru tekrar eder, belki de vurgulamak ister. Hieronymus, bu pasajda her hangi bir kavim adı zikretmemektedir. Lakin bir önceki pasaja bakıldığında burada Hunların kastedildiğini söylemek mümkündür. Zira hem o pasajda anlatının merkezinde Hunlar yer almaktadır hem de Roma askerlerinin bu pasajda zikredilen düşmanları hakkında '*ayakları üzerinde yürüyemeyen bunlardan korktuklarından büzülüyor ve an gelir attan düşerlerse bunun kendileri namına ölmeleri kadar iyi [olacağı]*'⁸⁷düşündüklerinden bahsetmektedir. Dolayısıyla burada bahsedilenin, hayatlarının çoğunu at üzerinde geçirdikleri için ayakları üzerinde yürümeyi bile beceremeyen Hunlar olduğu açıktır.

Diğer taraftan Hieronymus'un Roma ordularının bu dönemde Batı Roma İmparatorluğu'nda olduğunu bizzat belirttiği hesaba katıldığında, burada yakındığı mağlubiyetlerin 395 yılındaki Hun seferiyle bağlantılı olmaktan ziyade; aralarında Hunların da yer aldığı 'barbar'lar karşısında Romalıların savaşlardaki genel durumunun dile getirildiği de iddia edilebilir. Lakin ordu Batı'da olmakla birlikte, bu esnada Antakya ve Urfa örneğinde belirtildiği⁸⁸ gibi kuşkusuz Doğu tamamen Roma askerlerinden arındırılmış değildir. Özellikle şehirlerde askeri birlikler bulunmaktadır lakin onlar da Hunların karşısında bir varlık gösterememişlerdir. Dolayısıyla Hieronymus'un şikâyetini dile getirdiği mağlubiyetler tek başına Hun seferiyle ilgili olmasa dahi, onların arasında bu mevzi yenilgilerin de yer aldığı sonucuna gitmek gerekmektedir. Bu pasajın son cümlesinde Hunların süvari birliklerinden mürekkep yapılarını bir kez daha vurguladığına dikkat edilmelidir. Süvari birlikleri kuşkusuz Roma ordusunda da vardır lakin anlaşıldığı kadarıyla Hunların Batı Avrasya'daki erken dönemlerinde orduları sadece süvari birliklerinden oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle süvari birlikleri Hun ordusunun bir parçası değil ordunun bizzat kendisidir. Roma askerlerini mağlup eden, süvarilerden ve hatta o denli ki adeta atlarından indikleri zaman bırakın savaşmayı, ayakları üstünde yürümeyi dahi beceremeyen askerlerden mürekkep bir ordudur. Hieronymus, Hunların bu akından edinimleri babında ise sadece '*Esir güruhlarını alıp*' götürdüklerine değinmiştir.⁸⁹

Claudianus, "*Doğu, Trakya'dan ve karlı Balkanlardan*⁹⁰ *daha ıssızdır. Yazık! Kaç şehir, kaç zamandır kullanılmayan savaş alarmları tek bir istilada mahvoldu!*"⁹¹ demek suretiyle, imparatorluğun doğudaki zengin eyaletlerinin 'yakılıp yıkılmasını', 'mahvedilmesini'; yukarıda ele alınan Balkanlar'daki istilayla kıyaslayarak ve doğudaki durumunun, yani Hun istilasının sonuçlarının, daha kötü olduğunu belirtmek suretiyle ifade eder. Seferin Roma'daki tahribatına ve kayıplarına değinirken bizim adımıza Hunların bu akından kazanımlarına ve kendi adına da sanki doğunun ıssızlaşmasının nedenlerine değinmiş olur.

*'Kapadokyalı kadınlar esarete Phasis*⁹² *aşırılarak sürüklendi; çiftliklerinden tezgâhları çalınan bu esir güruhu Kafkasya'nın buzlu ırmaklarından içtiler ve yığınlar İskitya'nın ormanları için Erciyes Dağı'nın otlaklarını değiş tokuş etti. Kerç*⁹³ *bataklıklarının ardında, Taurus*⁹⁴ *kabilelerinin*

⁸⁷ Hieronymus *Ad Heliodorum Epitaphium Nepotiani* (LX.) 17. Ayrıca Wright'de burada, Hunların kastedildiği notunu düşmüştür. Wright 1954, s. 304, dn. 5.

⁸⁸ Hieronymus *Ad Oceanum de Morte Fabiolae* 8.: *Muri neglecti pacis incuria sarciebantur Antiochia; Euphemia and the Goth*, s. 130: '*Urfa'ya kadar geldi. Ve Addai, bu devirin stratelatesi, onların ortasındaki ihanet yüzünden foederatinin onların karşısına çıkmasına müsaade etmedi*'.

⁸⁹ Hieronymus *Ad Heliodorum Epitaphium Nepotiani* 16.

⁹⁰ Metinde geçtiği şekliyle *Haemus*.

⁹¹ Claudianus *In Eutropium* II 553-584.

⁹² Günümüz Kafkas Dağlarından doğarak Gürcistan'ının ortasından geçip Karadeniz'e dökülen çağdaş adıyla Rioni nehri.

⁹³ Metinde geçtiği şekliyle *Cimmeri*

⁹⁴ Hem Toroslar hem de Kırım Dağları için kullanılan toponim, metinsel bağlamdan burada kastedilenin Kırımdakiler olduğu anlaşılmaktadır.

*savunmasında, Suriyeli gençler köledirler. Vahşi barbarlar için büyüklük de çapuldur, ganimette doyunluğa ulaşmış öldürmeye koyulurlar.*⁹⁵

Burada seferin temel kazanımı olarak görebileceğimiz esirlerden ve daha ilginç Kapadokyalı kadın tutsaklardan bahsedilmektedir. Muhtemelen Antakya havalisi kast edilmek suretiyle Suriyeli gençlerden toplanan esirlerin, Kırım havalisinde, savunma amaçlı askeri birliklerde kullanıldığını dillendirmektedir. Pasajın sonunda ise alınan ganimetler ima edilmektedir. Claudianus, Hunların seferden kazançları içinde ganimeti daha açık bir surette eserinin başka bir bölümünde ifade eder. ‘... atlı bir çetenin Antakya’nın surlarını ve hepsini tehdit edişi ve alımlı Suriye eyaletinin baş şehrini ateşe veriş uzun değil. Ganimetle yüklenmiş ve büyük kıyımın sevinci bu şeridi döverek, geçidin engellemesi hariç geri döndü.’⁹⁶ Burada bir Roma eyaleti olarak Suriye’nin hepsi değil doğrudan Antakya zikredilmektedir ki yukarıda ileri sürdüğümüz tahmin, bu ifadeye dayanmaktadır. Claudianus burada çok mühim bir veri sağlar; Hunlar seferi sonlandırıp dönüş yoluna koyulduklarında oldukça rahat bir geri çekilme hareketi yapmışlardır öyle ki karşılaştıkları yegâne meşakkat, muhtemelen Kafkas Dağlarındaki geçitten, bir coğrafi engelden ibarettir.⁹⁷

Süryani kaynaklarında seferin sonucuna dair veriler olabildiğince açık ifadelerle sunulmaktadır. Bu anlatıların arasında, Yunan-Latin edebiyatında dile getirilmeyen hatta Claudianus’un bahsettiği Hunların sorunsuz geri çekilme hareketi hakkındaki kaydın aksini söyleyen iki olay yer almaktadır. Bu suretle sadece Süryani edebiyatı sayesinde ulaşabildiğimiz veriler de başlamış olur. Bunlardan birinde; Hunlar Roma topraklarına girer ve doğu sınırı boyunca ilerler ‘ardından Fırat’ı geçip gerilerinde kalan köprüyü kestiler. Ve onlara karşı her tarafta Roma birlikleri toplandı ve bir tanesi dahi kurtulmamak üzere onları yok’ ettikleri kaydedilmiştir.⁹⁸ Görüldüğü üzere burada, Yunan Latin kaynaklarının tam aksine, Hunların bu sefer esnasında Romalılar tarafından açık bir surette mağlup edildikleri ve hatta tamamen ortadan kaldırıldıkları haber verilmektedir. Lakin aynı pasajın devamında ise yine Hunların Diyarbakır’a kadar ulaştığından, ahalinin kaçtığından ve Ziatha kalesini ele geçirdiklerinden bahsedilmektedir. Bir tanesi kalmamak üzere ortadan kaldırılan Hunların daha sonra nasıl olup da başka yerleri ele geçirebildiklerini anlamamıza, metindeki bu çelişkiyi aşmamıza, onların Roma seferinin akabinde Sasaniler topraklarına yöneldiklerini anlatan bir diğer Süryani kaynağı yardımcı olmaktadır. Sasaniler karşı harekât düzenler, onlar da ‘Sasanilerin kendi üzerlerine doğru yürüdüğünü duyduklarında, kaçmaya’ hazırlanırlar lakin ‘[Sasaniler] onları takip’ eder ‘ve müfreze birliklerinden birini’ yok eder. Sasaniler bununla da kalmazlar ‘ele geçirdikleri ganimetlerin hepsini onlardan geri’ alır ‘ve onlardan sayı itibarıyla on sekiz bini bulan erkek esiri azat’ eder.⁹⁹ İlk bakışta Claudianus’u yalanlıyor gibi görünen bu veri, aslında yalanlamaktan ziyade hem ona bir şerh düşmekte hem de Pseudo-Dionysius’un birbiriyle çelişen ifadelerini çözmemizi sağlamaktadır. Zira burada Hunların hepsinden değil bir müfrezesinden diğer bir ifadeyle Hun birliklerinin bir kısmından bahsedilmektedir; böylelikle Claudianus’a bir şerh düşmektedir diğer taraftan Hunları mağlup edenlerin aslında Romalılar değil de Sasaniler olduğunu söylemektedir; böylece de Pseudo-Dionysius’dan yahut bir müstensihden kaynaklanan bu hatalı veriyi düzeltmemize ve metni kendi içinde çelişmekten kurtarmamıza yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla sefere katılan Hun birliklerinden bir kısmı Sasaniler tarafından mağlubiyete uğrattılır ve hatta bunlar tamamen yok edilir, diğerleri ise yollarına devam eder. Hieronymus’un ve Claudianus’un kaydettiği Hun kazanımları; esir ve ganimetler ise tamamıyla değil onlardan Sasaniler ile temasa geçen bu birliğin elindekiler kaptırılır. Süryani

⁹⁵ Claudianus *In Eutropium* I 229-267

⁹⁶ Claudianus *In Eutropium* II 553-584.

⁹⁷ ‘utque gravis spoliis nulloque obstante profunda laetus caede redit’ Claudianus *In Eutropium* II 572-573.

⁹⁸ *Incerti auctoris Chronicon Pseudo-Dionysianum vulgo dictum* = Greatex ve Greatex 1991, s. 69. Graetex ve Lieu 2002, s. 18-19.

⁹⁹ *Chronicon miscellaneum ad annum domini 724 pertinens (Liber Chalipharum)* = Greatex ve Greatex 1991, s. 67-68.

kaynaklarından öğrendiğimiz bir diğer husus, hem Romalıların hem Sasanilerin, Hunlara karşı kazanılan bu zaferi ne kadar önemsedikleridir. Zira olayın üzerinden yüzyıl geçtikten sonra bile, bir Roma-Sasani diplomatik münasebeti esnasında Firuz,¹⁰⁰ taleplerine meşruiyet kazandırmak için argüman olarak bu zaferlerini ileri sürmektedir.¹⁰¹

'Firuz, ... [Beni destekleyin] böylelikle [Hunlar] sizin topraklarınıza doğru geçemesinler', dedi ki; 707'deki¹⁰² Romalıları tazyiklerine ve yıkıma ve köleleştirmeye dikkat çekti: Büyük Theodosius'un oğulları imparatorlar Honorius ve Arcadius devrinde tüm Suriye, hyparch Rufinus'un düzenbaz faaliyetleri ve stratelates [Addai'nin] acziyeti nedeniyle onların eline geçti.'¹⁰³

Burada, Hun seferinin olduğu devri de kapsayacak şekilde 393-396 yıllarında *magister militum per Orientem* olarak Addai, Doğu'nun savunmasını organize ettiği Urfa'da bulunduğu ve Urfa'nın tahkimatının içinde birlikleri sabit tutmak yerine hareketli bir savunma uygulamadığı için eleştirilere maruz kalması olayına değinilmektedir. Bizim adımıza daha önemlisi ise Sasani savaşları sürecinde yani 502-506 yıllarında, Hun seferiyle bağlantılı bu olayların dolayısıyla seferin tesirinin hafızalarda hâlâ yaşadığını göstermesidir.¹⁰⁴

Şu ana kadar ele aldığımız kaynaklarda Hun akınının yol açtığı yıkımın adreslerinden biri olarak sunulduğunu gördüğümüz, *Armenia*'nın yerel kayıtlarına, yani Ermeni edebiyatına bakıldığında ilginç bir durum karşımıza çıkar. Zira Yunan-Latin kaynaklarında 395 yılındaki Hun seferinin hedefleri arasında gösterilmesine rağmen, Ermeni kaynakları suskundur, bu olaydan bahsetmezler. Ermeni tarih edebiyatının miladı sayılan Agathangelos'dan başlamak üzere, olayla çağdaş yahut hemen ertesi yüzyılda eserlerini kaleme alan Ermeni müelliflerin hepsinde Hunlar¹⁰⁵ ile ilgili veriler yer almasına rağmen, taradığımız kaynaklardan hiç birinde bu sefere dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.¹⁰⁶ Ayrıntıya girmek gerekirse, Sasanilere karşı 450-451 Ermeni başkaldırısını anlatan Elise, bu olayın görgü tanığı olduğunu iddia etmektedir, bu durumda Hun seferi üzerinden altı-yedi on yıl geçtikten sonra eserini kaleme almış olmalıdır, lakin Hunlardan¹⁰⁷ bahsetmiş olmakla birlikte bu sefere dair hiçbir şey söylememektedir. Elise'nin bu akına yer vermemesini eserinin metinsel bağlamıyla açıklamak mümkündür zira Hun akını eserin kronolojik çerçevesinin dışında, oldukça erken bir tarihte vuku bulmuştur. Lakin Lazar için böyle bir durum da söz konusu değilken o da diğerleri gibi suskun kalmayı yeğlemiştir. Dahası bu kaynaklarda Hunlar, diğerlerindeki 'vahşi' retorikinin aksine, Ermenilerin ve aynı zamanda Gürcülerin, Sasani-Roma dengesi içinde ittifak kurmayı denedikleri kudretli, güvenilir bir müttefiki hatta onlara karşı bir denge unsuru olarak sunulmaktadır.¹⁰⁸

Yunan-Latin ve Süryani kaynaklarında Hunların 'yakıp, yıkıp, mahvettikleri' yerler arasında, *Armania*'nın da sayılmasına rağmen Ermeni kaynaklarının suskunluğu; hiç bir hedef gözetmeyen ve hiç bir değer tanımayan Hun 'vahşeti' hakkındaki anlatıların retorik -klişe- mi olduğu sorusunu akla getirmektedir. Bu durumu anlamlandırabilmek adına suskunluk üzerinden, her ne

¹⁰⁰ Firuz (Peroz/ Perozes) 459 yılından 484 senesinin başlarına kadar Sasani (Pers) tahtında kalmıştır.

¹⁰¹ Greatex ve Greatex 1991, s. 65.

¹⁰² Yukarıda da belirtildiği üzere Hun seferinin yapıldığı miladı 395/396 yılı.

¹⁰³ *Pseudo-Joshua Kroniği IX*.

¹⁰⁴ *PLRE I 'Addaeus' 13*; Trombley ve Watt 2000, s. 9, dn. 40.

¹⁰⁵ Agathangelos, Aziz Gregorius'un Yaşamı, III 19 (Hüsrev'in Savaşı ve Ölümü) = Robert W. Thomson, *The Lives of Saint Gregorius The Armenian, Greek, Arabic, and Syriac Versions of the History Attributed to Agathangelos*, Michigan 2010, s. 128.

¹⁰⁶ *P'awstos Buzand (Buzandaran Patmut'iwkn')Epik Tarihler* = Nina G. Garsoian, *The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand*, Cambridge, 1989; *Lazar Pa'rpec'i (P'arpi) Tarihi* = R. W. Thomson, *The History of Lazar Pa'rpec'i*, Atlanta, 1991; *Elishe, Vardan'ın Tarihi ve Ermeni Savaşı I 11-12* = Robert W. Thomson, *History of Vardan and the Armenian War*, Londra, 1982.

¹⁰⁷ Örneğin Sasaniler karşısında, Hunlarla Ermenilerin kurdukları ittifak: *Elishe, Vardan'ın Tarihi ve Ermeni Savaşı I 11-12* = Robert W. Thomson, *History of Vardan and the Armenian War*, Londra 1982. ss. 65-66.

¹⁰⁸ Bunu en açık bir surette gösterenler arasında: *Lazar Pa'rpec'i (P'arpi) Tarihi 82-85 (B. 45-46)* = R. W. Thomson, *The History of Lazar Pa'rpec'i*, Atlanta, 1991, s. 128 vd.

kadar spekülâtif kalmaya mahkum olsa da, ilave çıkarsamalar yapmaya kalkışabiliriz. Bu durumda, Hunların *Armenia* topraklarından geçmeleri kesin olduğuna göre ya burada yağma yahut başka bir surette herhangi bir zarara yol açmadıkları ya da bu zarar zikredilmeye değmeyecek kadar sınırlı kalmış olduğu ve bu nedenle de akının Ermeni edebiyatına yansımamış olduğu düşünülebilir. Dahası Yunan-Latin ve Süryani kaynaklarındaki verilere aykırı olarak, ola ki Hunların Roma topraklarına davet edilmesi gibi bir durum varsa, davetin sahibinin Ermenilerin bizzat kendileri olduğu hesaba katılabilir. Zira *Armenia*'nın Roma ve Sasaniler arasında paylaşılmasının üzerinden on sene bile geçmeden bu Hun seferi icra edilmiştir ve bahsedilen kaynaklarda, diğerlerine karşı Hunlarla ittifak kurmanın ve onların karşısına çıkarmanın Ermeniler adına ne kadar önemsendiği anlaşılmaktadır. Bu durumda; Yunan-Latin ve hatta Süryani edebiyatında Hun seferinin 'vahşet retoriği' ve kontrolsüzlük ile sunulması anlamını daha da yitirir. Zira Ermeni müellifler serzenişte bulunmadıklarına göre *Armenia*'da yağma ve talan yapılmamış yahut rahatsızlık verici başka bir duruma yol açılmamış olmalıdır. Buradan Hunların hedef gözettikleri, stratejik davrandıkları ve bilinçli bir hareket düzenlemiş oldukları anlamı çıkar.

SONUÇ

Hun seferinin aksettiği Latin, Yunan¹⁰⁹ ve Süryani edebiyatına yeniden dönecek olursak, onlara topluca bakıldığında, toponimleri kullanırken ortak bir dile sahip olmadıkları görülmektedir. Bu durum, seferin seyrini takip noktasında sorunlara yol açmakla birlikte, Roma dünyasının doğusunda, diğer bir ifadeyle yaklaşık olarak günümüz Türkiye'sinin Doğu Akdeniz diğer bir ifadeyle Çukurova, İç Anadolu, Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerine ulaştığı, bu alan içinde dört şehrin: Antakya, Urfa, Malatya ve Diyarbakır'ın adları bizzat anılmaktadır ve buraları derinden sarsacak bir kuvvetle vurduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Hunların bu erken devirlerinde dahi Roma İmparatorluğu gibi coğrafyanın dominant bir gücünü, bu basıncı alacak

¹⁰⁹ Bu seferle ilgili Yunanca kaynaklar arasına, eserindeki bir pasajı bu seferle ilişkilendirilen Priscus'un da katılması söz konusudur. Bu pasajda; Attila'nın merkez olarak kullandığı yerleşimde onunla görüşmeyi bekleyen Doğu Roma ile Batı Roma İmparatorluğu elçilik heyetleri arasında yapılan bir sohbet yer almaktadır. Sohbet esnasında söz Attila'nın Sasaniler üzerine bir sefer düzenleme ihtimaline gelir ve Hunların bu güzergahtan haberdar oldukları Batı Roma delegasyonuna mensup biri tarafından ifade edilir. Zira daha önce *Basih* ve *Kursik* önderliğinde Hunların Sasanilere hücum ettikleri ve Romalıların da o esnada başka bir savaşta oldukları için Hunlara müdahale edemediklerinden bahsedilir. Anlatı bundan sonra Sasani seferi özelinde tamamlanır. Thompson bu seferi, bahsedilen Romalıların savaşını, Sasaniler ile yapılan savaşlarla ilişkilendirerek 415-420 yıllarına yahut biraz sonrasına; Goldon, Iohannes'e karşı verilen mücadeleyle bağlantılı olarak 423-425'e ve Blockley ise Sasanilere karşı 420-422 senesindeki savaşlar sürecine yerleştirir. Priscus'da bahsedilen bu olayın 395 yılındaki sefer olduğu iddiasını ise Thompson ve Gordon'un anlatıyı bu yönde tarihselleştirmelerini de bu pasajın çok sık yanlış yorumlanmasının örneği olarak sunan Maenchen-Helfen ileri sürer. Ona göre, Priscus'un eserinin bu bölümü, seferin sadece Sasani ayağı üzerinde duran müstensih tarafından kısaltılmış ve Hunların Roma'ya akınlarıyla ilgili kısımları çıkarılmıştır. Zira günümüze ulaşan parçalarda yer aldığı üzere eğer Hunlar Sasanilere karşı yürümüşlerse neden Romalılar, Hunların karşısına çıkmak istesin ve başka bir savaşta oldukları için bunu yapamamış olsun diye sormaktadır. Priscus'da; Hunlara bu seferde önderlik yaptıklarından bahsedilen Basih ve Kursik daha sonra Roma şehrine gidip onlarla ittifak kuracaktır dolayısıyla Maenchen-Helfen'e göre Kafkasya'da yaşayan değil Hun hükümdarlığının Batısında Tuna havalesinde yaşayan önderlerdir. Burada sıraladığımız görüşlerden Thompson, Gordon ve Blockley'e ait olanı bu çalışmanın alanı dışında kalmakla birlikte, Maenchen-Helfen'inki doğrudan muhabetimizdir. Bu iddianın ilk kısmı, müstensih tarafından Priscus'un metni üzerinde tasarrufta bulunduğu, Maenchen-Helfen'in alışkın olduğumuz alimce tespitlerinden biridir lakin sonrasında veriyi tarihselleştirmesi bizce spekülâtif kalmaktadır zira Philostorgius, Tuna'dakilerin değil doğudaki Hunların bu seferi düzenlediğini açık bir surette ifade etmektedir. Dolayısıyla Basih ve Kursik önderliğinde yapılan Hun seferinin 395 yılındakiyle ilişkili olma ihtimali kalmamaktadır. Bu nedenle Priscus'daki bu meşhur anlatı, bizi göre bu seferle ilişkili görülmediğinden bu çözüme dahil edilmemiştir. Priscus *Fragmanlar XI/II*; Thompson 1996, s. 35. G. D. Gordon, *The Age of Attila Fifth-Century Byzantium and the Barbarians*, University of Michigan Press, 2013, (D. S. Potter'ın girişi ve notlarıyla) s. 45, 92 ve 220, sn. 54; R. C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire II*, Liverpool: ARCA Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs 10, 1983., s. 386, sn. 66.

bir güce ve böylesine geniş çaplı bir seferi icra edebilecek bir askeri ve stratejik akla sahip olduklarını kati surette ifade etmeye imkân tanımaktadır. Kafkasların kuzeyinden hareket eden Hunlar, Çukurova'nın batısına, Berdan ırmağına, yani Doğu Roma İmparatorluğunun en zengin eyaletlerine ulaştılar. Böylelikle, Hun tarihinin, Attila devrinde yapılacak olanlara kadarki en geniş çaplı harekâtını icra etmiş oldular.¹¹⁰ Her ne kadar sefere katılan birliklerden Sasani toprakları üzerine yönelen bölümü, Roma İmparatorluğu'ndaki başarılarını tekrarlayamamış olsalar da verilerden genel itibarıyla Hunlar adına başarılı ve kazançlı bir sefer olduğu anlaşılmaktadır. Karşılarında onları iten bir güç olmadığı halde geri dönmüş olmaları, fetih değil yağma maksadıyla Anadolu'ya gelmiş olduklarını düşündürmektedir. Hiç bir kaynak yaya birliklerinden bahsetmemektedir, diğer taraftan sürekli olarak süvari birlikler zikredilmektedir. Dolayısıyla Hun ordusunun sefere katılan birliklerinin kati surette süvari birliklerinden oluştuğu sonucuna gitmek ve dahası bunun atlı-göçebe hayat tarzlarının bir işareti olarak kabul etmek mümkündür.

Roma tarafına bakarsak, sefer Roma tarihinin kırılma noktalarından birine; Theodosius'un vefatının hemen sonrasına, diğer bir ifadeyle imparatorluğun Doğu ve Batı olarak bölünmesinin kesin ve geri dönülmez bir hal alacağı devre denk gelmektedir. Stilicho ile Rufinus arasındaki mücadelenin Stilicho lehine dönmesinde, Doğu Roma İmparatorluğu'nu derinden etkileyen Hun seferinin tesiri-yansıması söz konusudur. Başka birinin değil de, bu olayın Rufinus'u suçlamak için argüman olarak kullanılması, seferin imparatorluk üzerinde bıraktığı etkinin manidar bir göstergesidir. Hun seferi, İmparatorluğun Doğu ve Batı olarak ayrışması sürecinin unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zengin doğu eyaletleri tahrip edilmiştir; oralardan ganimet ve esir toplanmıştır, diğer bir ifadeyle demografik ve iktisadi olarak Hun seferinin vurduğu bölgeler sarsılmıştır. Hieronymus ve Cyrillonas'ın bölgenin sakinlerinden olduğu hesaba katıldığında, Hunlar hakkındaki serzenişlerinin samimiyetinden şüpheye etmeye yer yoktur. Tarihi *Armenia*'nın önemli bir kısmı, seferin tesir ettiği coğrafya içinde yer almaktadır. Sefer esnasında buraya verilen zararlar hakkında diğer kaynaklarda yer alan verilere rağmen Ermeni edebiyatının suskun kalmaları, *Armenia*'ya dair bu bahislerin üzerine şüphe düşürmektedir. En nihayet, böylesine büyük bir harekâtın ve bir kaleyi, Ziatha'yı, teslim alabilmenin; büyük bir stratejik perspektife ve lojistik kabiliyete ihtiyaç duyması gerekir. Dolayısıyla bu kabiliyetlere sahip bir yapı hakkında *primitif* nitelemesi yapmaya yahut bunu varsaymaya ihtimal kalmamaktadır. Bu sefere katılan bir Hun, Roma edebiyatının deyimleşmiş bir ifadesiyle başından geçenleri özetlemek isteseydi, belki ona bir ekleme yaparak herhalde *vēnī, vīdī, vīcī et redī*¹¹¹ derdi.

KAYNAKÇA

Amidon, R. (2007). *Philostorgius Church History*. Atlanta: Society of Biblical Literature.

Ammianus. *Res Gestae* (Tercüme ve edisyon: J. C. Rolfe, tercüme: Lukomskiy, L. Yu.).

Blockley, R. C. (1983). *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire II Eunapius Olympiodorus Priscus and Malchus text translation and historiographical notes*. Liverpool: ARCA Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs 10.

Bidez, J., vd. (2013). *Histoire ecclésiastique [Texte imprimé] / Philostorge*. (Edisyon kritik: J Bidez; tercüme: Édouard Des Places; giriş, yenilenmiş tercüme: *révision de la traduction*, notlar ve indeks: Bruno Bleckmann, Doris Meyer ve Jean-Marc Prieur), Paris.

¹¹⁰ Thompson bu görüşü öne sürerken, aynı dönemdeki Balkanları hedef alan seferi de Hunların hanesine yazmaktadır lakin bunların arasında asıl önemli olanının doğudaki olduğunu da vurgulamaktadır. Thompson 1996, s. 30-31.

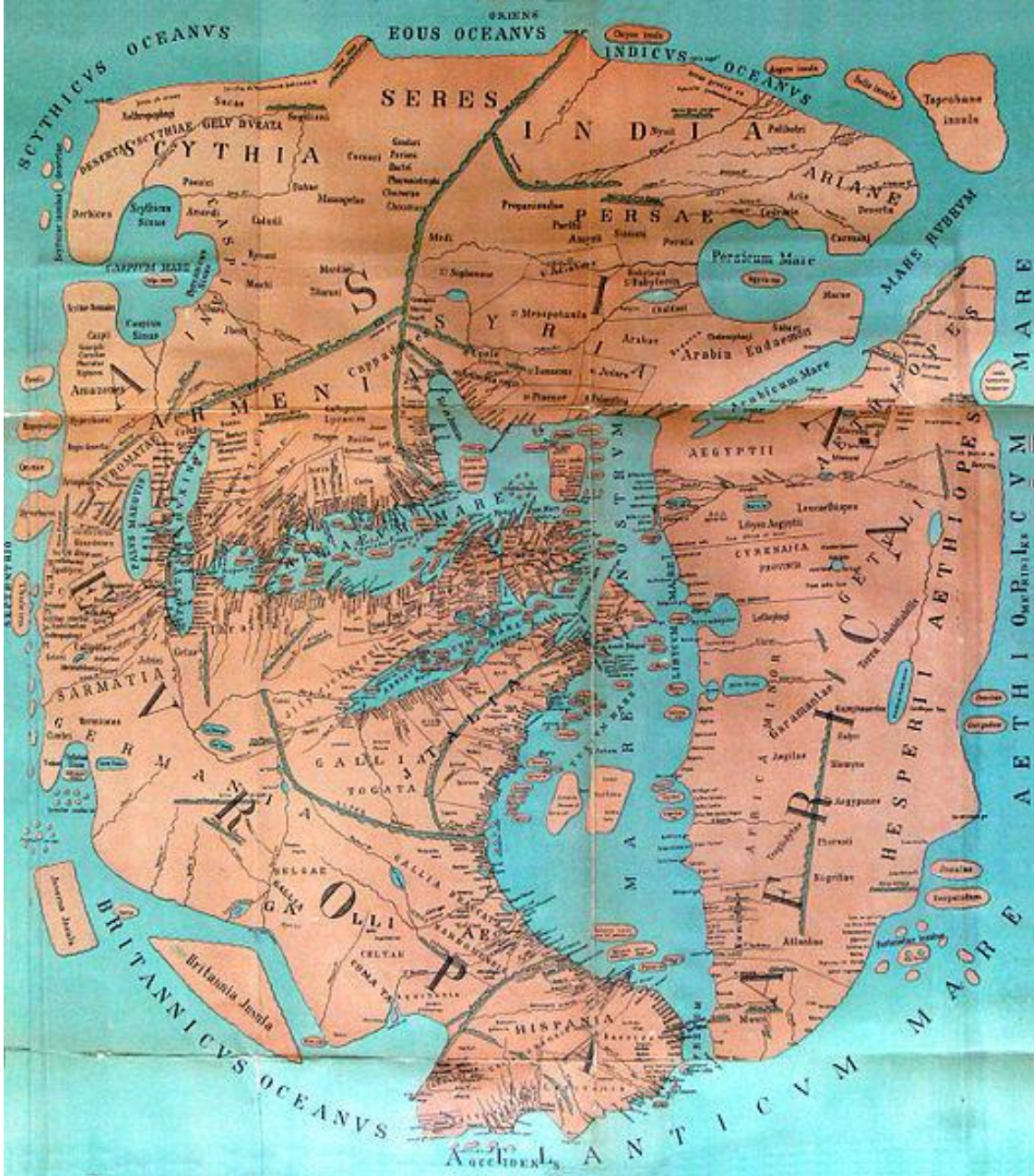
¹¹¹ Caesar'a atfedilen 'geldim, gördüm, aldım' sözüne 've döndüm'ü eklemek suretiyle.

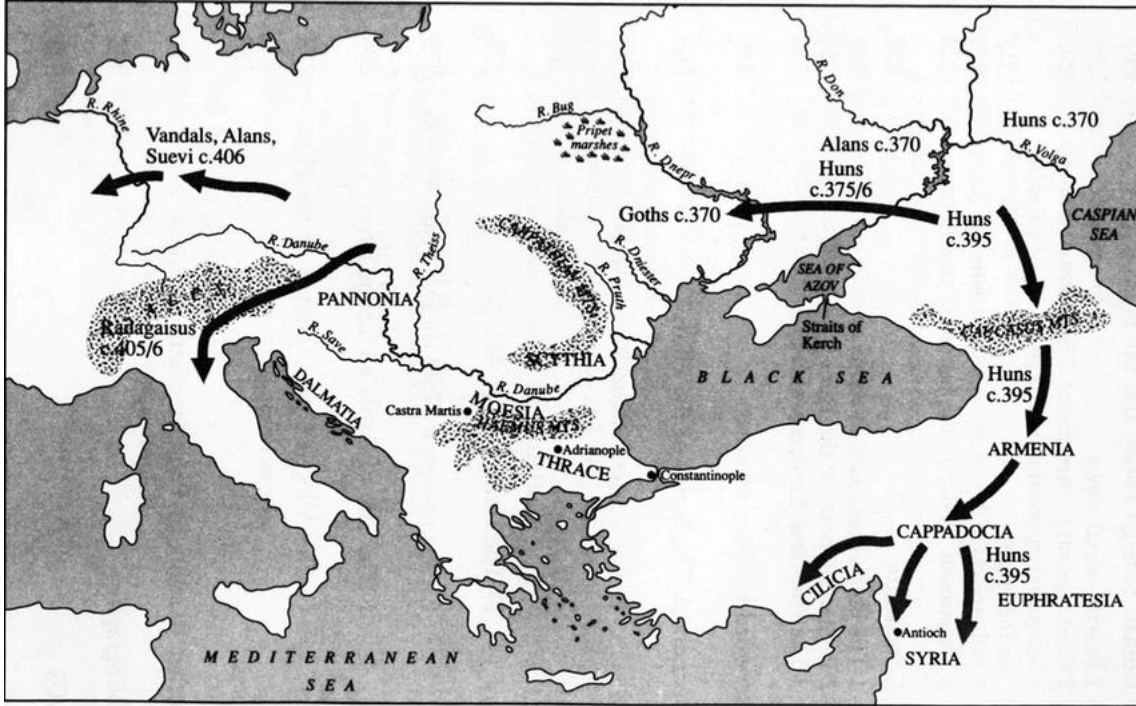
- Burkitt, F. C. (1933). *Euphemia and the Goth with acts of Martyrdom of the confessors of Edessa* (Edisyon ve tercüme). Londra.
- Chronicon miscellaneum ad annum domini 724 pertinens (Liber Chalipharum)*. (Tercüme: Greatex, G. ve M. Greatex).
- Claudianus *In Rufinum* ve *In Eutropium*. (Tercüme ve edisyon: Platnauer, M., tercüme: Şmarakov, R. L.)
- Eunapius *Fragmanlar*. (Tercüme ve edisyon: Blockley, R. C.).
- Euphemia ve Got*. (Tercüme: Burkitt, F. C.)
- Garsoian, N. G. (1989). *The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand*. Cambridge.
- Gordon, G. D. (2013). *The Age of Attila Fifth-Century Byzantium and the Barbarians*. US: University of Michigan Press.
- Gragerin, M. (2010). (ed.) *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome*. UK: Oxford University Press.
- Greatex, G. ve M. Greatex (1999). The Hunnic Invasion of the East of 395 and the Fortress of Ziatha. *Byzantion*, LXIX.
- Greatex, G. ve S. N. C. Lieu (2002). *The Eastern Frontier and the Persian Wars AD 363-628*. Londra-New York.
- Hieronymus *Ad Heliodorum Epitaphium Nepotiani* ve *Ad Oceanum de Morte Fabiolae*. (Edisyon ve tercüme: Wright, F. A.)
- Incerti auctoris Chronicon Pseudo-Dionysianum vulgo dictum*. (Tercüme: Greatex, G. ve M. Greatex)
- Krivuşin, İ. V. (1996). (ed.) *Sokrat Cholastik Tserkovanaya İstoriya*. Moskova, Roccpen.
- Liebeschuetz, W. G. (1990). *Barbarians and Bishops: Army, Church, and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*. Oxford.
- Lukomskiy, L. Yu. (1994). *Ammian Martsellin Rimskaya istoriya*. Sn. Petersburg.
- Maenchen-Helfen, O.J. (1973). *The World of the Huns*. Los Angeles-Londra.
- OCD = *Oxford Classical Dictionary* (editörler Hornblower, S., A. Spawforth ve E. Eldinow, Oxford University Press 2012, 4. edisyon).
- ODB = *Oxford Dictionary of Byzantium* (ed. Kazhdan, A., Oxford University Press, 1991.)
- Philistorgius *Historia Ecclesiastica*. (Edisyon ve tercüme: Bidez, J vd. ve tercüme: Amidon, P. R.).
- Platnauer, M. (1922). (ed. ve ter.), *The Works of Claudian*. Londra.
- PLRE I = Prosopography of Later Roman Empire*. cilt I AD 260-395.
- Priscus *Fragmanlar*. (Tercüme ve edisyon: Blockley, R. C.).
- Pseudo-Joshua (Joshua Stylites) Kroniği*. (Tercüme: Watt, J. ve F. Trombley).
- Ridley, R. T. (1990). *Zosimus New History A Translation with Commentary*, Canberra.
- Rolfe, J. C., *Ammianus Marcellinus I-III*, Londra, 1935-1939.
- Schaff, P., ve H., Wace (1989). *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of The Christian Church II Socrates, Sozomenus Church Histories*. Edinburgh.
- Sinor, D. (2003). "Hun Dönemi", şurada: Denis Sinor, ed., *Erken İç Asya Tarihi*, tercüme editörü A. G. Soysal, İstanbul, 245-310.
- Socrates *Historia Ecclesiastica*. (Tercüme: Schaff, P. ve H. Wace ve İ. V. Krivuşin (ed.)).
- Sozomenus *Historia Ecclesiastica*. (Tercüme: Tserkovnaya istoriya Ermiya Sozomena Salaminskovo ve Schaff, P. ve H. Wace).

- Şmarakov, R. L. (2008). *Klavdiy Klavdian Polnoe Sobraniye Latinskih Soçineniy*. St. Petersburg.
- Thompson, E. A. (1996). *The Huns*. Oxford-Cambridge.
- Thomson, R. W. (1982). *History of Vardan and the Armenian War*. Londra.
- Thomson, R. W. (1991). *The History of Lazar Pa'rpc'i*. Atlanta.
- Thomson, R. W. (2010). *The Lives of Saint Gregorius The Armenian, Greek, Arabic, and Syriac Versions of the History Attributed to Agathangelos*. Michigan.
- Tserkovnaya istoriya Ermiya Sozomena Salaminskovo*, Sn. Petersburg, Tipografiye Fişere, 1851. (İsimsiz)
- Vergilius *Aenias*. (Edisyon ve tercüme: Wright, F. A. içinde.)
- Watt, J. ve F. Trombley (2000). *The Chronicle of Joshua the Stylite*. Liverpool.
- Wright, F. A. (1954). (ed. ve ter.), *Select Letters of St. Jerome*. Londra.
- Williams, S. ve G. Friell (1999). *The Roma That Did Not Fall*. Londra ve New York.
- Zosimus *Nea Historia*. (Tercüme: Ridley, R. T.)

Harita-I: Antik Çağda Dünya Tasavvuru Pomponius Mela'nın haritası yak. M.S. 50.

Gerek Yunan ve Latin olsun gerek Süryani olsun müelliflerin kullandıkları, kullanmış olabilecekleri harita hakkında bir fikir sahibi olmamakla birlikte devrin coğrafya bilgisi hakkında bir fikir verebilmek adına burada Mela'nın haritası örnek olarak sunulmaktadır.

Harita II: Hun seferi. Thompson 1996, s.VIII'den alınmıştır. Bu harita her ne kadar yer yer hatalı yer yer eksik olsa da seferinin harita üzerine yansımaları hakkında bir fikir vermesi bakımından faydalı olur düşüncesiyle sunulmuştur. Seferin Kafkasya'nın kuzeyine kalan hatları kaynaklarla uyum sağlamamaktadır, daha kuzey doğudan, Don nehrinin batısından başlatmak gerekirdi. Diğer taraftan Cappadocia olarak belirtilen yer de coğrafya ile uyum sağlamamaktadır; Cappadocia'yı Cilicia'nın kuzeyinde göstermek gerekmektedir. Eksik olan kısmı ise yine kaynaklarda bahsedildiği üzere seferi Galatia'ya kadar uzatmak gerekir.

HARİTA III: 395 yılı sularında Roma İmparatorluğu sınırları, şehirleri ve eyaletleri. Kaynak : <https://placeduluxembourg.files.wordpress.com/2014/12/roman-empire-administrative-divisions-395.png>

